

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Földtudományi és Turizmus Tanszék

KÁRPÁTALJA TURIZMUSFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

XXXVI. OTDK - Fizika, Földtudományok és Matematika Szekció

Készíttette: Simon Dominika

a főiskola turizmus szakos

alapidiplomása (2022.06.30)

Témavezető: Dr. Berghauer Sándor, PhD,

docens

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
A kutatás módszerei.....	5
1. FEJEZET: Kárpátalja erőforrásainak és turizmusának általános bemutatása. 7	7
1.1. Kárpátalja közigazgatási helyzete	7
1.2. Kárpátalja természeti sajátosságai és erőforrásai	8
1.3. A megye humán és kulturális erőforrása.....	11
1.4. A régió kiemelt turisztikai termékei.....	14
1.4.1.Szálláshelyek Kárpátalján	17
1.5. Kárpátalja turizmusát érintő fejlesztési tervezetek	17
2. FEJEZET: Kárpátalja és a magyarországi régió turizmusfejlesztési lehetőségeinek bemutatása a kutatási eredmények tükrében.....	19
2.1. A COVID-19 hatása napjaink turizmusára	19
2.2. A prominens személyekkel végzett mélyinterjúk kutatás eredményei	20
2.2.1. Fejlesztési lehetőségek feltárása az járványügyi helyzetben a helyi szakértők véleménye alapján	22
2.2.2.A régió turizmusának problémás kérdései	25
2.3. Az ukrán-orosz háború és a turizmus	28
2.4. A kérdőíves kutatás eredményei	29
3. FEJEZET: Kárpátalja turizmusfejlesztési irányvonalai	33
3.1. Lehetséges stratégia ismertetése	33
3.2. A horizontális célok	34
3.3. Stratégiai célok megvalósításának lehetőségei	35
Következtetések.....	48
Összegzés.....	51
Felhasznált irodalomjegyzék	53
Ábrák és táblázatok jegyzéke	58
Mellékletek	59

Bevezetés

A munkám Kárpátalja turizmusának fejlesztési lehetőségeit tárgyalja, melyek létjogosultsága több aspektusból is igazolható. Az első érv a turizmus globális szerepe, – amely az emberek utazási igényeit hivatott kielégíteni – mely mára szinte minden ország gazdaságában jelen van, esetenként a GDP mutató elengedhetetlen hozzájárulója. Az idegenforgalom a szabadidő-eltöltésének egyik meghatározó elemévé, a globalizált világ gazdaság szerves részévé vált. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az ágazatot már számos kisebb-nagyobb, regionális vagy világméretű válság érte, de ennek ellenére hosszabb vagy rövidebb időintervallum után mindig talpra állt. Hasonló válságnak tudható be a 2020 elején kibontakozott COVID-19 világjárvány, amely váratlanul ért minden gazdasági szektort, így a turizmust is. A nem várt helyzet következményeként már rövid távon is megfigyelhettük az idegenforgalom addig felfelé ívelő globális mutatóinak a megtörését.

Kárpátalja Ukrajna egyik fontos turisztikai térsége, – erőforrásai sokszínűségének köszönhetően – viszont számos megoldatlan problémával küzd, amelyek fékezik a megye idegenforgalmának sikeres fejlődését. A dolgozat aktualitásának tehát hangsúlyos eleme a pandémiás helyzet, amely az ország egyik legkisebb megyéjét is utolérte, és jelenleg is jelentős kihatással van a turizmusunkra. Az ország számos szektora köztük az idegenforgalom is tanácstalanuk áll a jelenlegi COVID-19 járványügyi állapottal szemben.

A munkám céljai között szerepelt – a megye prominens személyeinek véleményére alapozva – feltárni a pandémiás helyzet okozta következményeket, illetve kiutat és lehetőségeket, továbbá kidolgozott ajánlást tenni a kárpátaljai idegenforgalomban érintettek számára az adott helyzetben való helytállással kapcsolatban.

Fontos feladatnak tartottam a korábbi (2019-2021) munkám során feltárt eredmények és a jelenleg a járványügyi helyzet kapcsán felmerülő turizmusfejlesztéssel kapcsolatos problémák és lehetőségek feltárását. A dolgozat célja egy átfogó fejlesztési elképzelés kidolgozása volt, mely részben fókuszál a fentiekben említett új befolyásoló tényezők kérdésére is.

A dolgozat másik elengedhetetlen eleme –, mely ma az országban a legkilátástalanabb szituációt teremti – a 2022. februárjában kitört orosz-ukrán háború. Az orosz agresszió krízisként hat Ukrajna gazdaságára és az idegenforgalmi szektorra egyaránt. A kialakult helyzet következtében nagymértékű átrendeződés várható országszerte és ezáltal Kárpátalján is. A megye idegenforgalmának az új helyzetre fel kell készülni, ismernünk kell erősségeinket mellyel jelen munka foglalkozik.

Kárpátalján területén megfigyelhető a munkaerő nyugati irányú elvándorlása, amely sajnos a jelen estben még erősebben a munkavállalás mellett letelepedéssel párosul. Ellenben számolni kell az Ukrajna háborús övezeteiből érkező munkaképes személyek ideiglenes vagy végleges ideköltözésével. Ilyen szempontból is fontos a turizmushoz köthető fejlesztések kibontakoztatása, mivel Kárpátalján köztudottan megvannak a turizmus megfelelő erőforrásai

és lehetőségei, nemhiába több helyi fórumon a megyét „Kárpátok Svájcának” minősítik (BERGHAUER S. – NAGY O. 2013). Éppen ezért az idegenforgalomra jellemző magas munkaerőigény következtében is hozzájárulhat az itthonmaradáshoz, reményt és munkahelyet teremthet a megyébe érkező és letelepedő lakosság számára.

A kutatás módszerei

A megfogalmazott célok és feladatok elérése érdekében kvalitatív és kvantitatív kutatási módszereket alkalmaztam. A kapott eredményeket feldolgoztam, amelyeket kiegészítettem gondolataimmal, a kutatói munkám során szerzett tapasztalataimmal.

A kvalitatív kutatás primer és szekunder módszerekkel valósult meg a teljesebb és átfogóbb kép érdekében. A munkában kiemelt szerepet kapott a szekunder kutatás, amely a szakirodalom áttekintésére épült. Segítségével sikerült felvázolni Kárpátalja természeti, kulturális erőforrásait, lehetőségeit és a már működő turisztikai termékeket, továbbá a munka biztosít egyfajta kitekintést a COVID-19 vírus által generált problémákra és hatásokra.

A primer kutatás Kárpátalja turizmusfejlesztési lehetőségeit irányozta meg és annak fókuszában a pandémiás helyzet kérdéseinek a vizsgálata került. A kutatás során több mélyinterjú lefolytatására is sor került a turizmus ágazatában dolgozó és azt meghatározó prominens személyek körében. Az alanyok kiválasztása a témavezető tanárommal 2 tényezőn alapult: az adott prominens személy vezető pozíciót tölt be a régió életében és/vagy magas szaktudással rendelkezik az idegenforgalom világában. A mélyinterjúk egy része 2019 őszén és 2020 elején készültek. Ezek adták az alapját a XXXV-ik OTDK-ra benyújtott *A kárpátaljai magyarok területének turizmusának fejlesztési elképzelései prominencia vizsgálat alapján* című dolgozatomnak. Míg a járvány kérdését is érintő kutatás 2020 második felében és 2021-2022-es években történt. A tanulmányomban találkozhatunk olyan prominenciás személyekkel, akik kétszer is kifejtették véleményüket – megkérdezésre kerültek a koronavírus járvány kitörése előtt és a jelenlegi a járványhelyzetben is.

Az alábbiakban a kutatásba bevont személyek névsorát olvashatjuk:

- *Barta József* – a Kárpátaljai Megyei Tanács egykori első elnökhelyettese a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alelnöke (2020; 2021);
- *Bíró András* – a Kárpátaljai Hazajáró Honismereti és Turista Egylet elnöke, helytörténeti, honismereti túravezető (2021).
- *Böszörményi-Nagy Gergely* – 2010-12-között a Magyar Kormány EU kommunikációs vezetője, jelenleg az innovációért felelős Desing Terminal tulajdonosa (2022).
- *Buhalja József* – Magyarország Ungvári Főkonzulátusának főkonzulja (2021);
- *dr. Fodor Gyula* – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettese (2020, 2021);
- *dr. Grezsa István* – a Kárpátalja fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési programért felelős miniszteri biztos (2020, 2022);
- *dr. Hanusz Árpád* – egyetemi tanár, turisztikai szakértő (2022).
- *dr. Tarpai József* – turisztikai szakember, a Kárpátaljai Magyar Nagycsaládosok Egyesületének elnöke, a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács alelnöke (2021);
- *K. Debreceni Mihály* – kárpátaljai tudósító, a MTVA munkatársa (2020);
- *Kaszinecz Otokár* - az Ukrán turizmus tiszteletbeli tagja, egyetemi tanár (2022);
- *Meles Iván* – turisztikai szakértő, projektmenedzser (2022);

- *Ötvös Ida* – a Viski Zöld Falusi Turizmus Szövetség elnöke (2019, 2020);
- *Ötvös Sándor* – Miniszterelnökség Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye és Kárpátalja Fejlesztési Feladatainak Kormányzati Koordinációjáért Felelős Kormánybiztosi Kirendeltség főtanácsadója, idegenvezető, helytörténész (2019, 2022);
- *Petruska István* – Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció volt helyettes vezetője (2021);
- *Popovics Béla* – helytörténész, idegenvezető (2021);
- *Tóth Miklós* – Beregszászi járás képviselője (2021).

A pandémiás helyzet előtt készített mélyinterjúkat összehasonlítási pontnak, forrásnak használtam fel a dolgozatomban.

A prominens személyek megegyező kérdéssorozatot kaptak (1. számú melléklet), de a kötetlen lekérdezés során meglehetőleg szerteágazó válaszok születtek. Több kérdésben egyöntetű felelet érkezett, viszont találunk olyan pontokat is, ahol teljesen eltérő nézőpontok születtek. A sajátos válaszok által váltak egyediékké az eredmények. A mélyinterjúk során elhangzott gondolatokat hangrögzítő segítségével rögzítettem, majd Word dokumentumban felgépelttem azokat és nagyrésztét számszerűsítettem.

A háborús helyzet következtében az új szituáció kapcsán fontosnak tartottam egy külön kutatás elvégzését a háborús menekültek körében. A kutatás kérdőív formájában, online platformon (Google Űrlap) valósult meg, mely aktuális kérdésekkel fordult a kialakult háborús helyzet következtében a Kárpátaljára érkezett személyek körében. Úgy vélem, hogy számolni kell a megye potenciális idegenforgalmi résztvevőinek gyökeres változásával és az új igények jelentkezésével. A kérdőív zárt, illetve nyitott kérdésekből épült fel.

1. FEJEZET

Kárpátalja erőforrásainak és turizmusának általános bemutatása

1.1. Kárpátalja közigazgatási helyzete

Ukrajna függetlenné válása óta (1991) Kárpátalja (ukránul: Zakarpatszka oblaszty) az ország legnyugatibb és egyben a második legkisebb megyéje. A régió sok tekintetben eltér Ukrajna többi területi egységétől. Ez leginkább annak a következménye, hogy a második világháborúig Kárpátalja Ukrajnától függetlenül fejlődött, mintegy ezer esztendeig Magyarország, majd a trianoni békeszerződés után Csehszlovákia, illetve 1945-től 1991-ig a Szovjetunió ukrainai részeként (BOTLIK J.–DUPKA GY. 1991). Bár Kárpátalja földrajzi szempontból mindig periférikus területként létezett, azonban geopolitikai helyzete miatt mindig fontos régió volt (MOLNÁR D. I. 2018).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt (ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДОБРОВІЛЬНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»), amely által kezdetét vette a decentralizáció folyamata és a közigazgatási reform, a helyi lakosság érdekeinek effektívebb érvényesülési célja érdekében. (CSERNICSKÓ I. – HIRES-LÁSZLÓ K. 2021). A decentralizáció elvei a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezményi kihirdetésen alapszik. A korábbi önkormányzatok helyett, egyesített területi közösségek – kistérségek (hromadák/ ОТГ) alakultak. A reform lényege az állami hatalom és döntéshozatal nagy részének átruházása a helyi önkormányzatokra, azaz jelen esetben a kistérségekre ([HTTPS://DECENTRALIZATION.GOV.UA/ABOUT](https://decentralization.gov.ua/about)).

Kárpátalja korábban 13 járásból és 5 megyei alárendeltségű városból (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Csap) tevődött össze. 2019-2020-ban a decentralizáció reform a megyénkre is kiterjedt. Ukrajna Legfelső Tanácsa elfogadta *A járások létrehozásáról és megszüntetéséről szóló rendeletet* (ПРО УТВОРЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЮ РАЙОНІВ), mely értelmében Kárpátalja vonatkozásában 64 kistérség került kialakításra, illetve 6 járás felállításáról született döntés: Ungvári, Munkácsi, Huszti, Beregszászi, Técsői és a Rahói (1.ábra). Korábban a megyében a Beregszászi járás magyar többséggel rendelkezett. Az új felosztás következtében ez az állapot is megszűnt (mivel a jelenlegi Beregszászi járásban a magyarok hozzávetőleg 40%-ot tesznek ki), viszont a kárpátaljai magyarság más járások területén is (az Ungvári, a Munkácsi,) jelen van jelentős létszámban.

1. ábra

Kárpátalja új közigazgatási felosztása

Saját szerk. 2020.

Forrás: <https://decentralization.gov.ua/> (2020)

1.2. Kárpátalja természeti sajátosságai és erőforrásai

Kárpátalja területe 12 800 km², mérete ellenére számos kedvező adottsággal rendelkező régió.

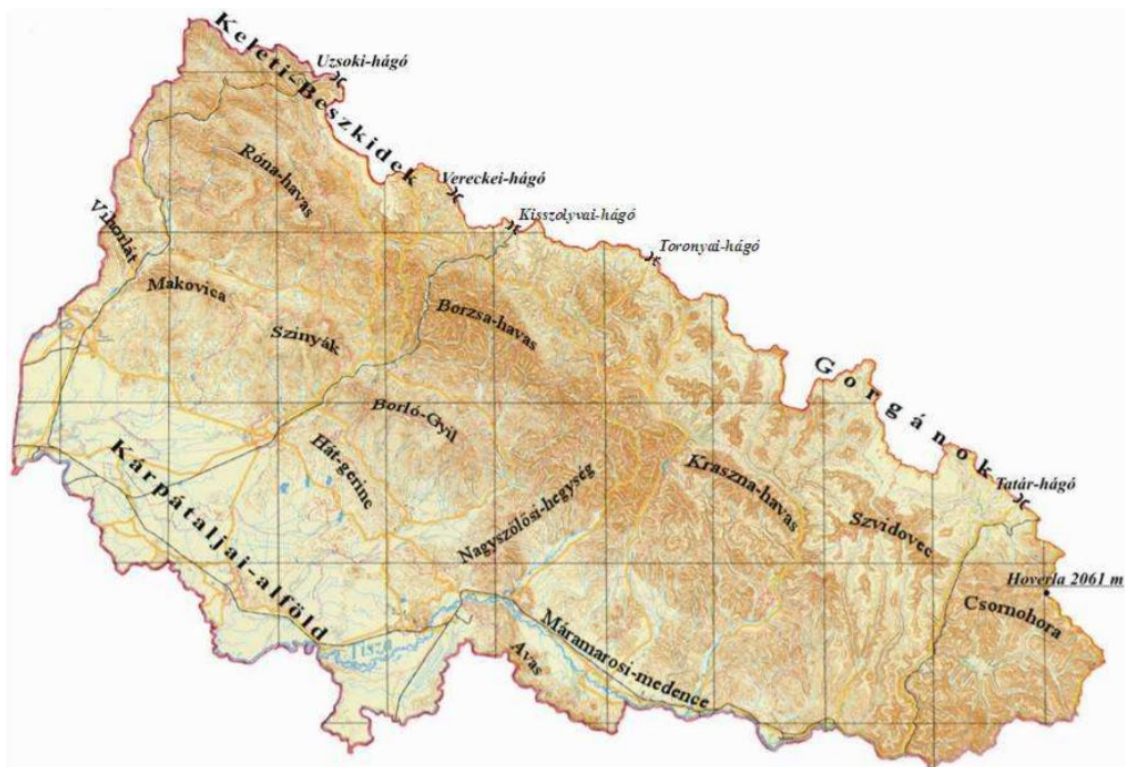
A megye **földrajzi helyzetéből** fakadó pozitív sajátosság, hogy területe négy EU-s országgal határos: északnyugaton Lengyelországgal, nyugaton Szlovákiával, délnyugaton Magyarországgal, délen pedig Romániával. Összesen 456 km európai uniós határszakasszal rendelkezik, ahol több határátkelő is működik. Ez a földrajzi helyzet növeli a térség turisztikai és egyben geopolitikai szerepét. Továbbá két ukrajnai megyével szomszédos: északkeleten Lemberg (Lviv) és Ivano-Frankivszk megyéivel 265 km hosszan. (RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009). Több jelentős hágója van Kárpátaljának, amelyek biztosítják az ukrajnai megyékkel való összeköttetést: Uzsoki- (889 m), Vereckei- (839 m), Kísszolyvai- (1110 m) Toronyai- (930 m), Tatár-hágók (931m) (2.ábra). A régió periferiája ellenére megtalálhatók a fontos és forgalmas közutak, vasutak, valamint cső- és villamosvezetékek, amelyek a megye területén (pontosabban a Kárpátok hágóin át) haladnak keresztül és kapcsolják össze Ukrajnát a közép-európai országokkal (FODOR GY., 2019).

Dr. Grezsa István a Kárpátalja fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési programért felelős miniszteri biztos is pozitívumnak tekinti az fentebb említett sajátosságot. „Úgy gondolom fantasztikus adottsága Kárpátaljának a négy országgal való szomszédság,

amelyre érdemes lenne több figyelmet fordítani, főleg a turizmusban tevékenykedő egyéneknek” (GREZSA I. 2020).

2. ábra

Kárpátalja domborzata

Forrás: Gönczy 2009; Szerk.: Berghauer S. 2010

Kárpátalja **domborzatát** tekintve területének több mint 80 százaléka hegyvidék és egyötöd, azaz kevesebb mint 20 százaléka síkvidék (itt koncentrálódik a kisebbségben élő magyarság). A hegyvidéki rész három vonulatból épül fel: a Beszkidek és Gorgánok vonulata (Vízválasztó-vonulat), a velük párhuzamban lévő magashegyi völgyekről elnevezett Polonina/Havasi-vonulat és a harmadik a Vulkanikus-vonulat, azaz a Vihorlát-Gutini hegylánc (BOTLIK J.–DUPKA GY. 1991). A megye és egyben Ukrajna legmagasabb pontja a Hoverla (2061 m) (magyaros néven Hóvár), amely a Havasi-vonulatok Csornahorai-hegységében található. Ezen kívül kiemelhetők a megye kétezres csúcsai, amelyek az előzőleg említett hegységben lelhetők fel: Brebeneszkul (2035 m); Petrosz/Pietrosz (2022 m); Hutin-Temnatik (2018 m); Csornahorai Pip Iván/Pop Iván (2020 m) stb. (2. ábra) (BOTLIK J.–DUPKA GY. 1991; BERGHAUER S. 2010).

A terület erdősültsége magas, 56,8% (62,2% – lombhullató, 29,9% – tűlevelű), ami a hegyekben jóval magasabb mutatóval rendelkezik, mint a sík- és dombvidékeken. Itt található a kontinens magashegységi erdeinek jelentős része, amelyek foltokban őserdei jelleggel bírnak.

A Kelet- és Közép-Európa hét országát érintő Kárpátok egyedülálló flórája és faunája rendkívül sokrétű, s számos, a Földön sehol máshol nem található fajnak is otthont ad (KOMÁROMI I. 2002; KÁRPÁTALJA 2011; TARPAI J. 2013).

Kárpátalja területén egy nagy és több kismedence (Perecsenyi-kismedence, Szolyvai-kismedence, Ilosvai-kismedence, Kőrösmezői-kismedence, Ökörmezői-kismedence) alakult ki annak következtében, hogy három hegyvidéki területét folyóvölgyek szabdalták fel. A megye egyetlen „teljes értékű” medencéjének számít az Aknaszlatinai- (vagy Máramarosi-) medence, amely a Tisza völgyében húzódik (GÖNCZY S. 2009, BERGHAEUER S. 2012).

Kárpátalja **vízrajz**áról a változatosság, a bőség és a sokszínűség mondható el. A vízkészleteit tekintve vidékünkön felszíni és felszín alatti vizekkel egyaránt jól ellátott terület. A megye folyóhálózata sűrű és a folyók a Tisza vízgyűjtő rendszeréhez tartoznak. 9277 folyó található a megyében, melynek a hossza éri el a 10 km-t, illetve 152 olyan folyóval rendelkezünk, melyeknek hossza 10 km-nél több és négy – a Tisza, a Borzsa, a Latorca és az Ung –, melyeknek hossza a 100 km-t meghaladja (BALEGA, SZ.SZ. ET AL. 1983).

Ismeretes, hogy a megye síksági részén az átlagosnál magasabb a geotermikus gradiens értéke, a felszín alatt (kb. 1000 m-es mélységben) számottevő mennyiségű termálvízkészlet összpontosul. Hasznosításukra példákat is találunk, többek között Kárpátalja magyarlakta településein Beregszász, Mezőkaszon, Visk stb. A legnagyobb termálvíz tartalékokkal a Beregszászi járás bővelkedik. (FODOR GY. 2019).

Az állóvizek tekintetében Kárpátalján a hivatalos közlések alapján 137 tavat tartanak számon. Legjelentősebb a Szinevéri-tó, amely Máramarosi-havasokban a Talabor forrásvidékén 989 m magasságban hegyomlás által keletkezett, mélysége 24 m. Kárpátalja csornahorai részében festői szépségű, kis méretű tavacsókák lelhetők fel. Köztük található a Brebeneszkul-tó (1801 m), melyet Kárpátalja és egyben Ukrajna legmagasabban fekvő állóvizeként tartanak számon (BERGHAEUER S. 2021). A felszíni vizek jelentős része mesterséges tó és víztározó, közel 60 db található Kárpátalja szerte, melyek úgy számában, mint nagyságában meghaladják a természetes tavak számát. A bányatavak közül a Dédai-tó magaslik ki, méretét (48 ha) és turisztikai vonzását tekintve, amely felszíni homokbányászás következtében keletkezett. Turisztikai szempontból jelentősek az aknaszlatinai sóstavak, amelyeknek környező területei napjainkban egyre veszélyesebbek a kiszámíthatatlan cellabeszakadások, talajcsuszamlások következtében. A legnagyobb méretű víztározók és halastavak a Munkácsi járás határán találhatóak. Az említett járás határán találjuk meg a megye legnagyobb vízfelületével rendelkező állóvizét, a Fornosi-víztározót is, melynek teljes felszíne feltöltöttség esetén 285 ha (BODNAR, V. et al. 1987).

A vízesések közül a Sípot-vízesést kell kiemelni, mivel Kárpátalja leglátogatottabb és legszebb vízesésének számít. A legmagasabbnak a Trufaneci-vízeset tartják, amely 36 méter magasból zúdul alá. Összeségében közel 20 vízeséssel rendelkezik a megye, közül némelyek csak időszakos jellegűek (TARPAI J. 2013).

Vidéünk szerves részét képezik az ásvány- és termálvízkészletek. Kárpátalja-szerte több mint 360 ásványvízforrást tartunk számon: túlnyomó többségük a megye hegyvidéki részein összpontosul, beleértve az összes kitermelés alatt álló forrást is. (PAP. SZ. 2009; BACSÓ R. et al. 2014).

Megyénk **éghajlata** a nedves kontinentális éghajlattípushoz tartozik. Jelentős különbségeket figyelhetünk meg, annak ellenére, hogy viszonylag kis területet foglal magába. Kiváltó oka a terület relatíve magas reliefenergiájában keresendő, amely az idegenforgalom szempontjából lényeges, kedvező éghajlati különbségeket teremt, így szinte minden évszakban hasznosítható a megye idegenforgalmi szempontból (nyáron a síkvidéken, télen a hegyvidéken) (TARPAI J. 2013).

Ennyi pozitív sajátosság mellett még **ásványkincsek** is fellelhetőek a térségben. Több, mint 60-at tartanak számon köztük: számottevő barnaszén és lignitbánya, a földgáz, vasérc. színesfém (ólom, cink, galenit, arany). A legjelentősebb ásványi nyersanyag Kárpátalján a Máramarosi-havasok előterén felhalmozódott kősó, amely Aknaszlatinától Husztig húzódik. Komoly gazdasági értéket képviselnek az építőipari nyersanyagok: a mészkő, homokkő, perlit, agyag, andezit, riolit, bazalt, kaolin, márvány. Nagyszámban készletek vannak zeolitból, perlitből (EZÜST FÖLD - KÁRPÁTALJA/ СРІБНА ЗЕМЛЯ - ЗАКАРПАТТЯ 2006).

Kárpátalja különleges **természeti értékekkel** rendelkezik. Ebből fakadóan több államilag is védett természetvédelmi területet találhatunk a megyében, mint a Szinevéri (1989 óta), az Ungi (1999 óta) és az Elvarázsolt Táj Nemzeti Park (2009 óta) (KOLOZSVÁRI I. – HADNAGY I. et al. 2020). Továbbá egy bioszféra rezervátum – Kárpáti Bioszféra Rezervátum –, nyolc tájvédelmi körzet, több mint száz természeti emlék és 44 kultúrpark óvja fokozottan Kárpátalja természeti kincseit (IZSÁK T. 2009).

„Vannak közép- és alacsonymagasságú hegyeink, síkvidéki dombjaink, termál és ásványvizeink. Kárpátaljának kitűnő erdősültsége van, a vízrajza is csodálatos alakult ki. Ásványkincsek is fellelhetők a területen. A védett területeink értékeiről pedig nem is beszélve. Tehát minden természeti erőforrás megvan ahhoz, hogy egy jó működő turizmust létrehozzunk Kárpátalján” (BUHAJLA J. 2020).

A természetföldrajzi adottságokat áttekintve egyetértek a fenti sorokkal, amelyek a főkonzul úrtól hangzottak el. Kárpátalján (azon belül a régió magyarlakta részén) a turizmus fejlesztéséhez megvannak a kedvező feltételek. Elmondható, hogy a megye kitűnő adottságokkal rendelkezik a természeti erőforrások terén.

1.3. A megye humán és kulturális erőforrása

Kárpátalja területe a történelem során több állam tulajdonát képezte, utoljára a Szovjetunió uralma alá tartozott, ma pedig Ukrajna része (KOVÁCS S. 1999). A szovjet éra alatt teljesen elszigetelt határmenti területté vált és több tekintetben megőrizte hagyományos kulturális és társadalmi vonásait, amely pozitív tényezőként jelentkezik az idegenforgalom egyes ágazatainál.

Legutóbbi népszámlálást 2001-ben tartották, annak ellenére, hogy 2022-es évet írunk. Az akkori adatokra támaszkodva elmondható, hogy a kárpátaljai lakosság 80,5%-át az ukránok, 12,1%-át (kb. 151 ezer fő) a magyarok, 2,6 %-át a románok, 2,5%-át pedig az oroszok teszik ki. A fennmaradó 2,3% nagyobb részét a romák, németek, szlovákok képezik (KÁRPÁTALJAI MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2003). Meg kell említeni, hogy Kárpátalján szerint több mint száz **nemzetiség** él, viszont közülük csak 8 kisebbség éri el az 0,1%-os jelenlétet (fentebb megemlített nemzetiségek). Kárpátalja etnikai sokszínűségét tovább gazdagítja a Kárpátalján élő ruszin (vagy rutén) lakosság a megemlített nemzetiségeken kívül.

Az ukránok egy etnikai csoportjának nyilvánítják őket, így hivatalosan Ukrajnában a ruszinok nem tekintik külön nemzetnek. A ruszin lakosságon belül elkülönülnek egymástól a síkvidéki ruszinok – dolisnyákok – és a verhovinai (hegyvidéki) ruszinok – lemkók, bojkók, huculok., Idegenforgalmi tekintetben nagy vonzerőt képeznek az egyedi kultúrájuk és sok esetben a még élő hagyományaik is, annak ellenére, hogy a hivatalos statisztika csak közel 10 ezer ruszint tart nyilván (BERGHAUER S. ET AL. 2020). A megyében a magyar ajkúak a Kárpátaljai-alföldön koncentrálnak.

Több, mint 20 éve került sor újabb népszámlálásra, ezáltal csak becslésekre tudunk támaszkodni népességszám alakulásával kapcsolatban. Ukrajna hivatalos statisztikai adatai alapján megállapítható, hogy a 2001-es adatokhoz mérten csökkent Kárpátalja lélekszáma (1 254 614 fő – 2001-es év; 1 247 810 fő – 2021-es év) ([HTTP://WWW.UKRSTAT.GOV.UA](http://www.ukrstat.gov.ua)), mivel jelen van a külföldre való kiköltözés vagy letelepedés, az ország kedvezőtlen gazdasági helyzetének következtében.

A megye sok nemzetiségének kísérő eleme a vallási sokszínűség. Turisztikai szempontból kedvező tényező, mivel megfelelő célpont Kárpátalja egy vallási indíttatású szabadiós tevékenység eltöltésére is.

Ukrajnában a statisztikai adatok hiánya miatt, nem ismerjük a vallási megoszlással kapcsolatos pontos számokat. A rendelkezésünkre álló becslések alapján elmondható, hogy Kárpátalja legnagyobb vallási felekezete a pravoszláv (más néven görögkeleti vagy ortodox). Az ortodox hitet gyakorlók száma 700 ezerre tehető, idetartozik az ukránok kétharmada, az oroszok nagyobb része és a románok egy része is (MOLNÁR J. 2009 A). Kárpátalján a rendszerváltást követően újrászervezték a görögkatolikus egyházat (mivel a szovjet időben, 1949-ben betiltották működését), melynek ma 220 ezer főnyi, elsősorban ukrán/ruszin híve van. A görögkatolikus egyház hívei között megtaláljuk magyarokat is vannak (a kárpátaljai magyarok 9%-a), valamint a románok körében is elterjedt e vallás (KOVÁCS S. 1999, MOLNÁR J. 2009 A). Kárpátalján a református vallás a magyarok körében a legelterjedtebb, ezért „magyar vallásként” tartják számon és becslések szerint 70 ezren tartoznak soraiba. A magyarságon kívül, a megyében fellelhető nemzetiségek közül a cigányság egy része is a református vallást gyakorolja (KOVÁCS E. 2021). A római katolikus vallás híveinek a száma hozzávetőleg 40 ezer fő a megyénkben. Nagyobb része magyar, azaz a kárpátaljai magyar ajkúak 21%-a római katolikus. A vallás hívei közzé sorolhatók a szlovákok, románok és az ukránok egy része. Pozitív tényezőnek könyvelhető el, hogy kevés az ateista (4–5%), de a felekezet nélküliek aránya is alacsony 10–20% (CSERNICKÓ I. – SOÓS K. 2002).

A vallási felekezeteknek köszönhetően számos egyedi szépséggel rendelkező szakrális épület lelhető fel a megyében. Idegenforgalmi szempontból több mint 70 jelentősebb vallási vonatkozású épülettel rendelkezik Kárpátalja, köztük kimagaslanak egyediségükkel a fatemplomaink (kb. 60 db). Két ruszin fatemplom az **UNESCO** Világörökség részét képezi az Uzsoki- és a Kőrösmezői (Sztrukivszka) – fatemplom (DESCHMANN A. 1990; BERGHAUER S.–FODOR GY. 2014).

A középkori időszakból fennmaradt **templomok** zömében Kárpátalja alföldi részén helyezkednek el és ezek eredetileg katolikus templomokként funkcionáltak. Románkori templomok közül a legértékesebb a gerényi rotunda. A gótikus református templomok sorából

a festett kazettás mennyezetű és erőd templomok egyéni színfoltot képeznek: csetfalvai, técsői, huszti erődtemplom stb. (BERGHAUER S.– FODOR GY. 2014).

A II. világháború előtt jelentős számú zsidó közösség élt a vidéken. Ennek köszönhetően számos zsidó tárgyi emlékhely (családi házak, kastélyok, zsinagógák, fürdők, temetők) található Kárpátalja szerte (BERGHAUER S. – SASS E 2019), legtöbbet közülük Munkács, Ungvár és Beregszász városa őrzi.

Kárpátalja színes történelmi múltjának és földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően több **várral** rendelkezik, amelyek stratégiai szempontból fontos funkciót töltött be a vidéken. Ezek közül kettő maradt meg épp állapotban (ungvári-, munkácsi vár), a legtöbbjükből viszont csak a romok maradtak (Kankó vára, királyházi-, kovászóí, nevickei-, szerednyei vár). Több **kastéllyal, kúriával** is bővelkedik a megye, amely az örökségturizmus szempontjából szintén kitűnő célterület: beregszentmiklósi várkastély és a beregvári Schönborn-kastély, beregszászi Bethlen-Rákóczi kastély, dolhai várkastély stb.

Kárpátalja kulturális, ember alkotta erőforrásokban gazdag, a fentebb felsoroltokon kívül turisztikai vonzerővel rendelkeznek egyes **emlékparkok** (pl. Szolyvai, Tiszacsomai-emlékpark); díszparkok (Schönborn-park), hadászati helyszínek (Árpád-vonal bunkerei), illetve sajátossággal bírnak a helyi kultúrát, helytörténetet bemutató múzeumok, tájházak (nagyberegí, viski, tiszahát, alsókalocsi stb.). A vidék színességét kitűnően szemlélteti Kárpátalja legnagyobb **múzeuma** az ungvári várban működő Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Helytörténeti Múzeum, mely történeti, régészeti, természettudományi, ásvány- és földtani, képzőművészeti egyben néprajzi gyűjteményeket rejt magában (KOVÁCS E. 2021).

A legfontosabb kárpátaljai ember alkotta erőforrások közül nem hagyható ki a mára már egyre bővülő **fesztivál** kínálat. Jellemző, hogy a kínálati elemek túlnyomó része megjelenik szinte minden rendezvényen. Viszont egyre jobban, évről-évre próbálják a fesztiválokat kategorizálni és annak megfelelően megszervezni. A magyarok területén megrendezett fesztiválokra is a sokszínűség a jellemző. A fontosabb magyar vonatkozású fesztiválokat a 3. ábra szemlélteti. Az ábrán feltüntetett rendezvényeken kívül számos ismert rendezvény van Kárpátalján, melyet a helyi ruszinok (Csereva Ruzsa), ukránok (Bruszturica kedrovica), szlovákok (Szlovesszka Ruzsa Folklórfesztivál) rendeznek. Ezeken a fesztiválokon fontos értéknek jelennek meg az itt élő nemzetiségek hagyománya és kultúrája. Emellett a megyében megünneplik a zsidó-, a német-, az orosz kultúra, illetve a roma népművészet napját is (SASS E. 2016).

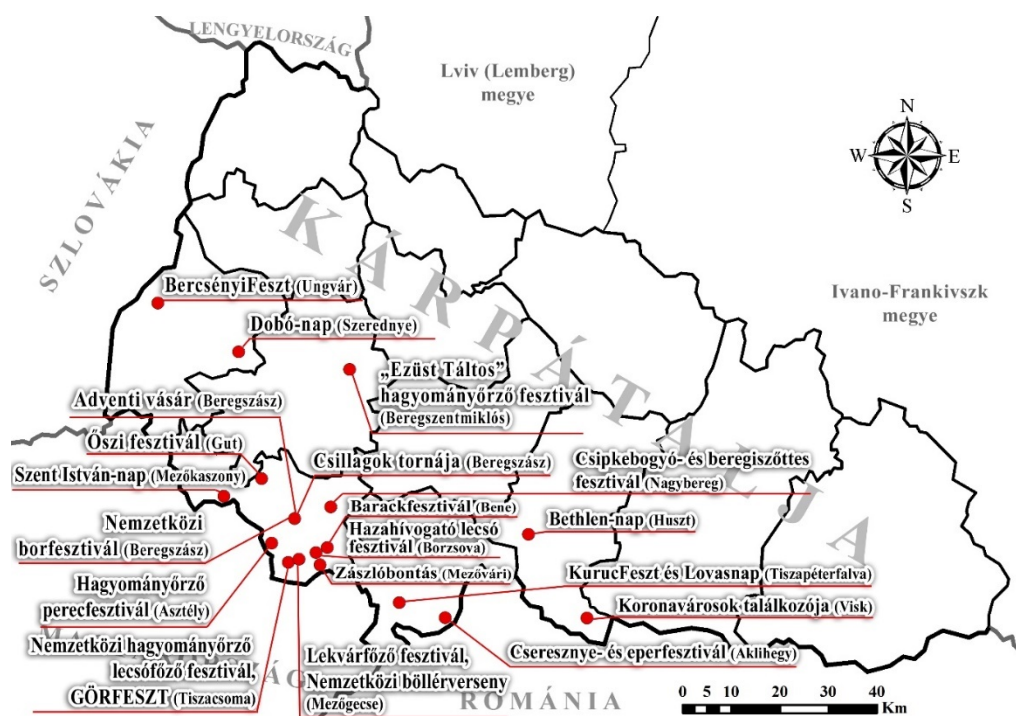
„Az ukrán belföldi turistát érdekli egy kárpátaljai fesztivál, mert náluk nincs hasonló gasztronómiára, kultúrára épülő rendezvény, amely nálunk van. Ezért ide eljönnek vagy egy saját fesztiválra, böllér versenyre, akár egy bor fesztiválra. Nálunk szinte bármiből fesztivált lehet csinálni, csak tudni kell az értéket felfedezni és köré egy kultuszt varázsolni” (TÓTH M. 2020).

Összeségében elmondható, hogy Kárpátalja kulturális, ember alkotta erőforrásokban gazdag, nemzetiségileg sokszínű, ami a megye múltjának, történelmi eseményeinek és különleges helyszíneinek köszönhető. Idegenforgalmi szempontból kitűnő környezetet kínál a turistáknak.

„Saját meglátásom szerint Kárpátalja elsőszámú vonzerője a soknemzetiség és az ebből fakadó színes kultúra” (Tarpai J. 2021).

3. ábra

Kárpátalja magyarok által szervezett fontosabb fesztiváljai

Forrás: Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése 2019

Szerkesztette: Nagy T. – Simon D. 2020

1.4. Kárpátalja kiemelt turisztikai termékei

Gyakran nehezen definiáljuk a turisztikai termék fogalmát. Legszerűbb megfogalmazásban egy adott szolgáltatás, amit a turista igénybe vesz utazása során. Napjaink turizmusában viszont ettől sokkal tágabb a turisztikai termék fogalma és funkciója, egy olyan komplex szolgáltatáscsomag, amelyet a turista az utazása során és az adott desztinációban történő tartózkodása alatt igénybe vesz. Azaz, a turista igényeit kielégítő *szolgáltatások halmazát* értjük. Egy speciális termék, melynek sajátossága, hogy sem időtől, sem tértől nem vonatkoztatható el (GONDA T. 2016).

Kárpátalja esetében elmondható, hogy a vonzerők (természeti és kulturális) rendelkezésre állnak. A problémát a turisztikai termék más összetevőinek a hiányosságai jelentik – az infrastruktúra, az emberi tényezők (pl. nyelvtudás) illetve a megfelelő biztonsági faktor.

A megyében általában egyetlen teljes értékű turisztikai terméket neveznek meg – az *egészség- vagy gyógyturizmust* (BERGHAUER S. 2010). Mindez annak is köszönhető, hogy a vidék ásvány-, gyógy- és termálvizekben gazdag, melyek gyógyhatásáról már az 1463-as írásos források is beszámolnak (PAPP F. 1939). Ezenkívül a vidék idegenforgalmával foglalkozó

szerzők Kárpátalján három-négy működő turisztikai terméket tartanak számon (SZILÁGYI ZS. ET AL. 2006; HANUSZ Á. 2008; TARPAI J. 2013; BERGHAUER S. – NAGY O. 2013; SASS E. ET AL. 2017). A Regionális Államigazgatás Gazdaságfejlesztési és Kereskedelmi Főosztályának Turisztikai és Üdülöhelyi Osztálya információi alapján a régióban egészségügyi, rekreációs valamint turisztikai létesítmények száma 511, ebből gyógy- és egészségturisztikai intézmény-23, rekreációs létesítmény – 126 és turisztikai üdülöhely – 362 ([HTTPS://ZAKARPAT-RADA.GOV.UA/](https://zakarpat-rada.gov.ua/)). Az utóbbi évtizedben látványosan gyarapodott a számuk. Természeti erőforrásaink adottak a megnevezett turisztikai termék kínálásához, legkoncentráltabban a Munkácsi és Rahói járások területén találunk gyógyüdülési intézményeket. Az egészségturizmus fontos jellemzője Kárpátalján is az alacsony szezonális ingadozás és a hosszú tartózkodási idő (BERGHAUER S. 2012). Mindez abból adódik, hogy az egészségmegőrző tevékenység egy része egész évben alkalmazható, továbbá, hogy nagy a belföldi kereslet. A megyében a gyógyturizmus kezelési és a gyógyító funkciói főként a balneoterápián, klímaterápián, iszapkezelésen és az egészséges táplálkozásra épülnek (GOLOVKO, O. M. ET AL. 2017). Jelenleg Ukrajna különböző megyéiből érkeznek a vendégek, sajnos az intézmények nemzetközi ismertsége még elég alacsony. A pandémiás és a háborús helyzet bizonytalan és kiszámíthatatlan jellegéből adódóan a külföldi forgalom növekedése nemigen várható az elkövetkezendő időszakban.

Kárpátalján napjainkban a wellnessturizmus kialakulóban van, a régió vonzerejét színesítve. Az elmúlt évtized során kiépült kereskedelmi szálláshelyek hálózatában – felismerve az igényt, hogy az emberek nemcsak gyógyulni, hanem felüdülni, rekreálódni, betegséget megelőzni is szeretnék – egyre nagyobb gyakorisággal kínálnak SPA, wellness és egyéb szolgáltatásokat a látogatók részére (BERGHAUER S. – SASS E. 2019).

A megyében fontos idegenforgalmi lehetőségnek tartják az aktív turizmus altípusát a *síturizmust* (TARPAI J. 2013.) Elsősorban a belföldi turisták körében van nagy jelentősége, hiszen a megye rendelkezik Ukrajna legváltozatosabb morfológiai adottságaival és az ország legmagasabb pontja is Kárpátalján található. Napjainkban a régióban 56 működő sífelvonó található, köztük 38 rendelkezik felszerelés kölcsönző ponttal. A sípályák hossza általában nem haladja meg az egy kilométert. A megye és egyben az Ukrán-Kárpátok legmagasabban fekvő sípályája a Drahobrát, Kárpátalja keleti részén, nem messze Kőrösmezőtől helyezkedik el ([HTTPS://ZAKARPAT-RADA.GOV.UA/](https://zakarpat-rada.gov.ua/)).

„Az egyik legnagyobb potenciával rendelkező, fejleszthető turisztikai terméknek a síturizmust vélem” (PETRUSKA I. 2021).

A megyében jelenlévő következő turisztikai termék, melyet Kárpátalja egyedi domborzati adottsága és érintetlen tája képez a *természetjárás és bakancsos turizmus*. Jellemző, hogy alacsony befektetési igénye van, így ilyen szempontból is érdemes lenne tovább fejleszteni. Az említett turizmustípus szempontjából a legismertebb gyalogtúra-útvonal a Csornohora vonulatban található ([WWW.TOURCLUB.COM.UA](http://www.tourclub.com.ua)), amely hat 2000 m-t meghaladó csúcsot érint, közülük Ukrajna legmagasabb pontját a Hoverlát/Hóvárat is (2061 m). A természetjárók körében közkedveltek a természeti szépségekben, látnivalókban bővelkedő Turkul (1932 m), Breszku (1910 m), Bliznica/Iker-Havasok (1881 m), Spici (1883 m), és a Pikuj/ Pokolbérc (1408 m) is. A természetjárás és bakancsos turizmus szempontjából kiváló kikapcsolódási lehetőséget biztosítanak Kárpátalja hegycsúcsai tavasztól egészen az őszi

hónapokig, melyeknek meghódítása nem igényel legtöbb esetben nagyobb fizikai felkészülést és speciális felszerelést (KÁRPÁTALJA TURISZTIKAI ÚTVONALAI 2010). A hegycsúcsokon kívül a turizmustípus útitervei Kárpátalja történelmi jelentőségű hágóinak meglátogatására is irányulnak. Sajnálatos, hogy a természetjárásról és a bakancsosturizmusról sem közölnek hivatalos adatokat (mint egyéb más turizmusfajtáról – kivételt képez az egészségturizmus), így nehéz teljes, átfogó képet kapni az említett turisztikai termék idegenforgalomban betöltött jelentőségéről. Bíró András, a Kárpátaljai Hazajáró Egylet vezetője elmondása alapján valóban egyre jobbak a hegyvidéki turista útvonalak, amelyeknek köszönhetően az addig kevésbé ismert, nehezen elérhető turisztikai célpontok elérése is javult.

Kiemelt turisztikai termékként említhető meg vidékünkön a *falusi turizmus*, amely Kárpátalja turizmusában érdekes színfoltot képez. Kisebb-nagyobb arányban Kárpátalján minden járásában megtalálhatóak a turisztikai szolgáltatást kínáló falusi vendégházak. Jellegükben eltérnek a hegyvidéki vendégházak és szolgáltatásaik a síkvidékiektől. Az ukrán hivatalos statisztikai adatok közlése alapján az Ukrajnában lévő 377 falusi vendégház közül csupán 8 található Kárpátalján (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ 2019). A kérdéssel foglalkozó szerzők többsége viszont sokkal több falusi vendégházat szoktak megemlíteni. Ennek egyik oka, hogy a falusi vendégházakat törvény nem szabályozza és sok esetben nem jegyeztetik be azokat hivatalos vállalkozásként. Egyes szerzők a megyében 300–350-re (GÖNCZY S. ET AL. 2011; SASS E. 2012), míg mások 3000-re becsülik a falusi vendégházak számát (SANDOR, F. 2010). Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérésében 99 falusi vendégfogadót vizsgáltak, ahol arra a következtetésre jutottak, hogy a legtöbben a megyénkben a „falusi turizmus” címszó alatt csak szállásadást és étkeztetést kínálnak, kevés vendéglátó biztosít plusz programot az alap szolgáltatások mellett, ezáltal sok esetben hiányzik a turisztikai termék teljesértékűsége, komplexitása (SASS E. 2019).

A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács 2018 végén a szálláshelyek kategorizálása és a szolgáltatások minőségének javítása céljából bevezette a „Kárpátaljai falusi vendégház” és a „Kárpátaljai vendégház” minősítő védjegyet a kárpátaljai magyarok által lakott vidéken. Első körben összesen 82 vendégház lett leminősítve, ebből a számból a 14 tagú Bizottság 69 vendégháznak ítélte meg a védjegyet. Beregvidéken 13 településről összesen 40 vendégház szerzett minősítést A Felső Tisza-vidéken Viskről 27, Ugocsából pedig 2 vendégház kapta meg a védjegyet ([HTTPS://EGANEDE.COM](https://EGANEDE.COM)). Azóta ez a szám jelentősen növekedett és már több, mint 400 minősített vendégházat tartanak számon(https://www.kmtt.org/index.php?op=category&c=Falusi_vend%C3%A9gh%C3%A1zak).

Elmondható, hogy négy turisztikai termék emelhető ki a megyében. Azonban megtalálható Kárpátalján még az egyre nagyobb érdeklődési körrel rendelkező kulturális azon belül az *örökség- és a fesztiválturizmus*. Továbbá az aktív turizmus ágazatai közül a *lovas-* (leginkább hegyvidéken), a *vízi-* (főként a vadvízi evezés/rafting, a vízparti üdülés és a horgászat adja az alapját), és a *kerékpáros turizmus*. Megemlítést érdemel a folyamatosan minőségben javuló *bor- és gasztroturizmus* (SASS E. 2019), melynek növekedéséhez nagyban hozzájárul a magyarlakta területeken a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács által kezdeményezett különböző programok, mint például a Magyar Konyha Hete (WWW.KMTT.ORG.UA).

1.4.1. Szálláshelyek Kárpátalján

Kárpátalja turisztikai termékei nehezen működhetnének a megye elszállásolási lehetőségeinek megléte nélkül. Az utóbbi években nagymértékű fejlődés tapasztalható a megye *kereskedelmi szálláshelyeinek* kapacitásában, mivel a 2000-es évtől 2017-ig 36-ról 208-ra emelkedett a regisztrált kereskedelmi szálláshelyek száma. A 2017-es év statisztikai adatai alapján Kárpátalján 147 szálloda, 44 ifjúsági és turistaszálló, 12 motel, 4 hostel és 2 vendégház működött (ÁLLAMI STATISZTIKAI HIVATAL 2018). A szobák száma a legfrissebb adatok alapján elérte a 4 663-at, a férőhelyek száma pedig a 10 169-et. A szanatóriumok tekintetében 2017-es adat alapján 19-et tartanak számon, melyek összességében 3900 férőhelyet biztosítanak ([HTTP://WWW.UKRSTAT.GOV.UA](http://www.ukrstat.gov.ua)).

2018-ban a Kárpátaljai magyar Turisztikai Tanács által a magyarlakta területek kereskedelmi szálláshelyein végzett felmérései alapján a kereskedelmi szállások vendégeinek 70%-át Ukrajnából más területeiről érkező, 30%-át pedig a külföldi turisták alkották (BERGHAEUER S – TÓTH A. 2019). Két fő szezont különíthetünk el az említett szálláshelyeknél: egy nyárit és egy télit. Míg a téli főszezon döntően decembert és januárt jelenti, addig a nyárit (június, július, augusztus) egy rövid elő- (május) és utószezon (szeptember) övezi (HERZAVICS V. M. – STROBLYA J. J 2009).

1.5. Kárpátalja turizmusát érintő fejlesztési tervezetek

Kárpátalja tekintetében a legfrissebb fejlesztési tervezet, mely az idegenforgalmat is érinti, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal által 2020.10.01. elfogadott *Kárpátalja Regionális Stratégia a 2021-2027-es évekre vonatkozóan* (РЕГІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД 2021 – 2027 РОКІВ). A stratégia 5 fő operatív cél jelölt ki, melyben kettő nagymértékben foglalkozik a megye turizmusának 1-1 termékével: *a falusi és hegyvidéki területek fenntartható fejlődésének biztosítása rendszerszintű reformok keretében; a regionális gazdaság versenyképességének és innovációs képességének felgyorsítása*. Az utóbbi operatív cél feladatai között szerepel a turisztikai és egészségmegőrző szolgáltatások fejlesztése.

Konkréten a megye idegenforgalmát célzó fejlesztési terv az a 2021-23-mas *Kárpátaljára vonatkozó turisztikai és üdülőkör-terület-fejlesztési program*. Öt fő prioritást jelöl meg: a régió turisztikai és közlekedési infrastruktúrájának fejlesztése; a turizmusfejlesztés és üdülőkör-terület-tudományos-oktatási támogatása; turisztikai desztinációk fejlesztése; Kárpátalja turisztikai potenciáljainak népszerűsítése; turisztikai területfejlesztési projektek finanszírozása. A megvalósítására a 15,5 millió hrivnya összeget jelölt ki a megyei költségvetés (ПРО ПРОГРАМУ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ І КУРОРТИВ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА 2021 – 2023 РОКИ). Nem tudhatjuk biztosra, hogy teljes értékű lesz-e a megnevezett finanszírozás, hiszen 2018-ban a tervezett 6 millió hrivnya helyett ténylegesen kevesebb, mint 2 millió hrivnyát fordítottak a megvalósítására (TARPAI J. 2019). Figyelembe véve a jelenlegi ukrán-orosz háborús helyzetet, mely vis maior szituációt teremtett az országban, nagy valószínűséggel az említett 15,5 millió hrivnyát nem az idegenforgalomra fogják fordítani, hiszen már most nagymértékű átcsoportosítások vannak az ország költségvetésében és külföldi segítségre szorul az állami háztartás ([HTTPS://CES.ORG.UA/UA-ECONOMY-IN-WAR/](https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/)).

Magyarország segítségnyújtása folytonosan tapasztalható a kárpátaljai magyarság körében, ezáltal hozzájárul a régió életszínvonal emelkedéséhez is. A számos gazdasági, egészségügyi, kulturális támogatási program, kezdeményezés közül több közvetve vagy közvetlenül is kapcsolódik a turizmushoz. Hasonló forrási lehetőséget nyújt az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ által kihirdetett, a megye idegenforgalmát érintő pályázat. Az első kiírásában az egyéni vállalkozók kapacitás-bővítési és innovációs támogatásra nyújthatták be a tendereiket, a mikro- és kisvállalkozások pedig turisztikai fejlesztések megvalósítására pályázhattak. Előbbiek eszközbeszerzésének támogatása során 41 nyertes pályázat, míg a turisztikai beruházások támogatása kapcsán 109 nyertes pályázat került finanszírozásra ([HTTPS://WWW.EGANEDE.COM](https://www.eganede.com)).

Kárpátalja turizmusfejlesztésének fontos részét képezik a határon átnyúló kapcsolatok és társulások. Jelenleg is életben vannak hasonló együttműködések (pl. Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna ENI Határon Átnyúló Együttműködési program vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja fejlesztési támogatások stb.) ([HTTPS://HUSKROUA-CBC.EU/](https://huskroua-cbc.eu/); [HTTPS://BGAZRT.HU/SZABOLCS-SZATMAR-BEREG-MEGYE-ES-KARPATALJA-FEJLESZTESI-TAMOGATASOK/](https://bgazrt.hu/szabolcs-szatmar-berreg-megye-es-karpatalja-fejlesztési-támogatások/)). Ukrajna orientációja az Európai Unió felé remélhetőleg még több fejlesztési forrási lehetőségeket biztosít, melyből tud majd az idegenforgalom is gazdálkodni.

A kárpátaljai magyarlakta területek turizmusfejlesztésére is készült egy stratégia. A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács megbízásából kidolgozásra került *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája* (BERGHAUER S. – SASS E SZERK. 2019), mely szintén foglalkozik a megye idegenforgalmi fejlesztésével, konkrét gyakorlati fejlesztési lehetőséget ajánlva. A kutatás a COVID-19 járvány előtti időszakban készült, így nem számol a vírus következményeivel.

2. FEJEZET

Kárpátalja és a magyarlakta régió turizmusfejlesztési lehetőségeinek bemutatása a kutatási eredmények tükrében

Az első fejezet rámutat Kárpátaljában rejlő magasszintű turisztikai potenciálra. Ebben a részben a prominens személyek véleményeivel, meglátásaival és összegzésével találkozhat az olvasó. A fejlesztési lehetőségek kidolgozásakor a mélyinterjús kutatás mellett érintésre kerültek a kialakult járványügyi helyzet okozta következmények, továbbá az újabb váratlan vis major helyzet, az orosz-ukrán háború lehetséges/várható hatásai.

2.1. A COVID-19 hatása napjaink turizmusára

2019-es év végén Kínában azonosították a mára már szinte mindenki által közismert betegséget a COVID-19 koronavírus. 2020 elején elindult Ázsiából, amely csakhamar Európát, így Ukrajnát is elérte. Természeténél fogva olyan vírustörzs, amelyet emberekben a – világjárvány kitöréséig – még nem mutattak ki. A megbetegedés cseppfertőzés által terjed. Feltételezett lappangási ideje 2-14 nap ([HTTPS://WWW.NNK.GOV.HU/](https://www.nnk.gov.hu/)).

Az idegenforgalom a világgazdaság pótolhatatlan szegmense, amely dinamikus fejlődést produkál. A szabadidő-eltöltésének meghatározó eleme, mely iránt egyre nagyobb igény mutatkozik. A WTTC adatai alapján 2019-ben a turizmus a globális világgazdaság GDP-jéhez 10,3%-kal járult hozzá ([HTTPS://WTTC.ORG/](https://wttc.org/)).

2020-elején kibontakozó COVID-19 vírus felbecsülhetetlen gazdasági károkat okozott globális szinten. A turizmus felfelé szökkenő mutatóit is pillanatokon belül megtörte. A koronavírus-fertőzés hónapok alatt olyan világjárvánnyá vált, amely több aspektusból rendkívüli az emberiség történelmében. Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb gyakorisággal járványok sokasága támadta az embereket, ugyanakkor a COVID-19 hatásai páratlanok. A spanyolnátha-járványt tartják az utolsó igazi világméretű megbetegedésnek, amely idején utazni, csak kiváltságos emberek tudtak. Igazából akkoriban még hiányoztak azok a feltételek, amelyek ma lehetővé teszik a tömegturizmus elemeit, így a turizmusra való hatása csekélynek bizonyult (RAFFAY Z. 2020). A járvány következtében hatalmas mélyrepülést ért meg a szektor. Becslések alapján több mint 4000 milliárd USD a világ GDP vesztesége, amelyből a 2400 milliárd USD (60%) az idegenforgalom óriási visszaeséséből fakad. A nemzetközi turistaérkezések száma 2021-ben január és június között 2019 hasonló időszakához képest az Ázsia és Csendes-Óceánia régióban 95%-kal, Európában 85%-kal, a Közel-Keleten 83%-kal, Afrikában 81%-kal, Amerikában 72%-kal csökkent ([WWW.UNWTO.ORG](http://www.unwto.org)). Ezzel szemben a legjellemzőbb, hogy szinte az összes régióban egyidejűleg megnövekedett a belföldi turizmus: az embereket biztonságosabb desztinációk után néztek, így a motivációk között a VFR (rokonlátogatás) és a nyugodtabb helyeken való üdülés, aktív turizmus dominált. Jelenleg megfigyelhető, hogy az utazási távolság csökken és erősödik a természet-közelség igénye, a tematikus kirándulások kereslete (JANDALA CS. – GÁL P. Z. – BÖRÖNCZ L. – DARÁZS F. 2021).

Az idegenforgalmi szektorban működő vállalkozások számára is rendhagyó volt ez az időszak. A vállalkozások egy része sajnos nem élte túl a kiszámíthatatlan helyzete. Az egyes országok különböző formában és mértékben igyekeztek segíteni a kialakult helyzeten annak érdekében, hogy a szakképzett munkaerőt meg lehessen tartani a nyitás utáni időkre. Több

nemzetközi szervezet is próbál és próbált együttműködni az országok kormányaival és turisztikai szervezeteivel az idegenforgalom helyreállítása céljából. ([HTTPS://EC.EUROPA.EU/](https://ec.europa.eu/)). Az UNWTO és a WTTC világszervezetek kidolgoztak több akcióterveket, amelyek a turizmus újraélesztését célozták meg. Az URBACT Program sem ált le a tevékenységével a járványügyi helyzet következtében, hanem azon munkálkodik, hogy jelenleg még inkább bővítse az európai városok hálózatát és akciótervekkel áll elő a turizmus életben tartása érdekében ([HTTPS://URBACT.EU/](https://urbact.eu/)).

Ez a törekvés nem járt mindenhol sikerrel, mivel a munkavállalók egy része teljesen és – úgy tűnik – végleg elhagyta a szektort és más, számára biztonságosabb területeken (építőipar, kereskedelem) találtak munkát. A járvány enyhülésével a nyitást követően számos vendéglátó területen jelentett/jelent gondot a munkaerő-hiány (JANDALA CS. – GÁL P. Z. – BÖRÖNCZ L. – DARÁZS F. 2021).

Ukrajnában az idegenforgalom 2018-ban a GDP 5,3%-át tett ki, ami az elmúlt évekhez képest nőtt, viszont világviszonylatban még mindig alacsony, főleg úgy, hogy az ország rendelkezik a megfelelő erőforrásokkal. A 2020-as állami költségvetés mintegy 240 millió hrivnyát különített el az idegenforgalom fejlesztésére, amelyet végül a járvány megjelenése következtében átcsoportosítottak más szektorokba. Viszont a 2021-es év sikeresnek vélhető a pandémia csillapodásával növekedett a turizmusból származó bevétel. Ugyanebben az évben az állam 100 millió UAH-t szánt az állami költségvetésből Ukrajna turisztikai potenciáljának feltárása céljára. Az infrastruktúra mellett 4,4 milliárd hrivnyát különítettek el a repülőtéri infrastruktúra fejlesztésére, ebből 1 milliárd hrivnyát az Ukrainian Airlines kapott. Továbbá 4,3 milliárd hrivnyát fordítottak a vasúthálózat korszerűsítésre és villamosításra ([HTTP://W1.C1.RADA.GOV.UA/](http://w1.c1.rada.gov.ua/)).

Kárpátalja idegenforgalmára is rányomta a bélyegét a pandémia, a turizmusból érkező bevételi mutatói hatalmas zuhanást éltek meg a vírus kitörését követően és a karantén ideje alatt. Számos turisztikai vállalkozó munkája szünetelt vagy teljesen véget ért a szektorban. Az állam és egyben a megyei vezetőség a vírus következő hullámaikor a biztonsági eljárások szigorú betartását, oltási-igazolás vagy folyamatos negatív PCR-teszt ellenőrzését szorgalmazta úgy vendégek, mint az alkalmazottak tekintetében. Az említett feltételek biztosították a vendéglátó egységek és egyéb turisztikai vállalkozások folyamatos, zavartalan üzemeltetését. Ennek eredményeként a Kárpátaljai Regionális Állami Közigazgatás Idegenforgalmi és Üdülőhelyek Osztályának jelentése alapján. 2021-ben (januártól decemberig) 11 748 500 UAH turisztikai adó bővítette a megye költségvetését, amely 82,5 százalékkal haladja meg az előző év azonos időszakát. A legjobban Polena, Baranya és Mezőkaszonny települései teljesítettek, a városok közül Ungvár majd Munkács ([HTTPS://ZAK.TAX.GOV.UA/](https://zak.tax.gov.ua/)).

2.2. A prominens személyekkel végzett mélyinterjúk kutatás eredményei

A prominens személyek megegyező kérdéssorozatot kaptak, viszont szerteágazó válaszok érkeztek, melyeket igyekeztem csokorba foglalni és a lehetséges módon számszerűsíteni.

Kárpátalja idegenforgalmi helyzetét szeretném bemutatni a megye prominens személyeinek nézőpontjából.

A COVID-19 járványt figyelmen kívül hagyva a válaszadók pozitív véleménnyel rendelkeznek a megye turizmusát tekintve. A nehéz gazdasági helyzet egyik kiútjának is tekintik, amely nem oldja meg a kialakult problémás helyzetet, de hozzájárulhat annak javulásához.

„Kárpátalját kincsesládaként lehet kezelni, amelynek erőforrásai tökéletesek az idegenforgalom számára, nem azzal kell foglalkozni, ami nincs, hanem azzal, ami lehetőségeink alapján adott. A megye turizmusát értékelve úgy látom, hogy jó irányba tart. Az útvonalat, amelyen továbbra haladnia kell, nekünk, itt élő kárpátaljaiaknak kell megteremteni” (ÖTVÖS S. 2022).

„Az elmúlt évtizedet, ha nézzük, akkor hullámszó volt, de mégis fejlődő. Ugyanis hiába volt nekünk egy háborús incidens, igaz, hogy nem terjedt ki Kárpátaljára, de gazdaságilag mégis éreztük. Amit az azelőtti években felépítettünk az összeomlott, de amikor már nyugodni látszott a helyzet, ismét egy picit felfelé indult, most megint van egy hullámvölgy, de ahogy látom, hogy olyan alapokon nyugszik Kárpátalján a turizmus, hogy amikor engedik és lehetőség van rá, pillanatok alatt fel tud emelkedni” (BÍRÓ A. 2021).

„Közép-Európa bár hegyekben, tavakban és természeti erőforrásokban gazdag, de Kárpátalját jelen esetben a felfedezetlensége, érintetlensége változtatja értékessé. Egészen biztos vagyok benne, hogy a legtöbb magyarországi turisták tudatában Kárpátalja a messzeséget jelenti, pedig nagy előnye, hogy viszonylag közeli desztináció” (BÖSZÖRMÉNYI-NAGY G. 2022).

A prominens személyek felsorakoztatták Kárpátalja természeti és kulturális/ ember alkotta vonzerőinek tárházát (bővebben: 2.2.1. alfejezet) A válaszadók többsége egyetért abban, hogy számos erőforrás felülírja a megyében fennálló negatív tényezőket, amelyek a turizmust fékezik. Azonban elmondható az a tény, míg a zavaró faktorok nem oldódnak meg, addig a turizmus nemzetközi szintre emelésről nem igazán eshet szó.

A fent említett vélemények elvonatkoztatnak a COVID-19 járványtól, de a beszélgetések során fontos kérdésnek számított a pandémia. A 2020-eleji kibontakozó COVID-19 jelentős gazdasági visszaeséseket eredményezett világviszonylatban. A járványügyi helyzetben készített mélyinterjúk beszélgetések során fontos kérdésnek tekintettem, hogy a megkérdezettek meglátása, egyéni véleménye alapján, meddig fog tartani a COVID-19 által előidézett karanténhelyzet Ukrajnában. Egyes személyek pozitívabb, míg mások negatívabb előrejelzést jósoltak a pandémiával kapcsolatban. Viszont egyöntetű vélemény született abban, hogy ez egy hosszan elhúzódó folyamat, amely komoly következményeket von maga után. A válaszadók közel 20 %-a úgy vélte belátható időn belül nem lesz vége, bár ma már láthatjuk, hogy a 2022-es évben a COVID-19 hatásai nagymértékben enyhültek ([HTTPS://KORONAVIRUS.GOV.HU/HIREK](https://koronavirus.gov.hu/hirek)).

2.2.1. Fejlesztési lehetőségek feltárása az járványügyi helyzetben a helyi szakértők véleménye alapján

„A Kárpátalján élők többször bebizonyították, hogy a jég hátán is megtudnak élni, mindig feltalálják magukat. Így a nehéz helyzet ellenére is a lehetőségekhez mérten fejlődni kell” (ÖTVÖS I. 2020).

A mélyinterjúk során főkérdésnek számított, hogy mit javasolnak a prominens személyek a turizmusban tevékenykedő vállalkozóknak, dolgozóknak, vendéglátó egységeknek a kialakult helyzetben. Esetleg szó látják a tovább fejlődés lehetőségét? Szerteágazó válaszok halmazát gyűjtöttem egybe.

A pandémiás helyzet előtt lefolytatott interjúalanyok véleményei a turizmusfejlesztési kérdésnél megoszlottak. Kárpátalját két aspektusból lehet vizsgálni. Egyrészt, Ukrajna turizmusához viszonyítva, másrészt, tőlünk nyugatabbra eső országok turizmusának szintjéhez mérve. Ilyenkor el kell döntenünk melyik irányból szeretnénk megközelíteni a megye idegenforgalmát, mivel teljesen más igényekre kell orientálódni. Míg a belföldi ukrán turistákról van szó, addig rendben találjuk a megyénk turizmusát viszont, ha a külföldről érkező vendég szemszögéből nézzük a tényeket, máris felmerülnek a problémák az idegenforgalmunkat illetően (pl.: infrastruktúra hiányosságai, határhelyzet stb.). Jelen esetben a külföldi turisták beutazása teljesen leállt – előbb a járványhelyzet következtében, most pedig a háborús helyzet miatt. Így a közeljövőben legfeljebb belföldi turizmus az, amire most leginkább építhet Kárpátalja idegenforgalma.

Felhívnam a figyelmet Buhajla József volt főkonzul úr meglátására, miszerint számolni kell azzal a valósággal, hogy sok vendéglátóegység, turisztikai iroda csődöt mond világszerte. Viszont a legjobban alkalmazkodók életben tudnak maradni. Akik megmaradnak, nekik további fejlődést, a nemzetközi trendek követését ajánlja: kínálatot az egyre jobban elkülönülő generációk igényei alapján lenne érdemes kialakítani, több figyelmet szentelni a bio, cukormentes ételekre és italokra stb. Az utazásiirodák tekintetében pedig magasszintű biztonságot nyújtó turisztikai csomagok értékesítését szorgalmazná.

Popovics Béla kárpátaljai helytörténész véleménye által, a COVID-19 által okozott kényszerszabadiidőt a szakmai fejlődésre érdemes fektetni az idegenvezetőknek, az utazási iroda munkatársainak, mivel Kárpátalja minden időszakban kihasználható. Máskor nincs ideje a turizmusban tevékenykedőknek új útvonalakat kitalálni, Kárpátalját jobban megismerni. Most erre kell/kellett a legnagyobb hangsúlyt fektetni. El kell mélyedni a szakmában, kapcsolatokat építeni, fejleszteni azokat a tényezőket, amelyek a helyi közönségen múlik a turizmusban. Még az idegennyelvek tanulására is tökéletes időszaknak mondható.

„Talán arra jó ez az időszak, hogy az emberek egy kicsit visszatérjenek a természethez, legyen idejük arra, hogy szakmailag fejlődjenek és eszmecserét folytassanak a szakmabeliekkel” (POPOVICS B. 2021).

Több prominens személy egyetértett abban, hogy a járvány lecsengését követően az emberekben nagyobb lesz az utazási vágy, mint azelőtt. Mivel ezt a lehetőséget a járvány elvette tőlük, így nagyobb turistaforgalomra kell számolni, mint korábban. Napjainkban egyre inkább érezhetjük a „visszaállás” szelét. Viszont olyan kínálatot kell kialakítani úgy szolgáltatásokban, mint teljes értékű termékekben, hogy a járvány következtében megváltozott igényeknek/elvárásoknak megfeleljenek.

Feldolgozásra kerültek azok a fontosabb tényezők, amelyek a koronavírus fertőzés prominens személyek véleménye alapján alatt felértékelődtek (4. ábra). Olyan új üzeneteket kell közvetíteni a célközönség irányába amelyen belül a hangsúly az alábbi négy tényezőre van helyezve: egészség, család, biztonság és természet.

4. ábra

A COVID-19 járvány alatt felértékelődött tényezők együttese

Saját szerk. 2021.

Ezek a tényezők mindig is fontosak voltak az emberek számára, viszont a járvány ideje alatt még inkább előtérbe kerültek. Kárpátalja teljes értékű turisztikai terméke az egészség- és gyógyturizmus, számos csodálatos természeti erőforrással rendelkezik a megye, így ezekre kell most nagy fókuszot helyezni a turizmusban. Innovatív szolgáltatásokat kínálni, vagy a digitális valóságot megteremteni a természetben, hogy minél inspirálóbb legyen egy adott desztinációra való ellátogatás. Érdemes a zöld-, ökoturizmusra erőteljesebben alapozni.

Ukrajnát a külföldi országok *az I-es (piros) utazásra nem javasolt biztonsági kategóriába* sorolják ([HTTPS://KONZULISZOLGALAT.KORMANY.HU/EUROPA-UTAZASI-TANACSOK?UKRAJNA](https://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?ukrajna)), az ország biztonsági faktora alacsony, így a turizmusban tevékenykedő személyeknek kell nagyobb hangsúly fektetni a biztonságérzet megteremtésére és Kárpátalját a nyugalom-szigetévé kell varázsolni az belföldi turisták körében. Családoknak szóló kínálatok biztosítására kell törekedni az idegenforgalom több színterén. Érdemes lenne meghirdetni családok számára, egyéni kérést teljesítő túrákat, amelyet egy szakember vezényel le, ezáltal több idegenvezető számára biztosítana munkalehetőséget.

A prominens személyek megnevezték a *magyar vonatkozású* főbb természeti, és kulturális vonzerőket. Mindez értéket jelenthetnek a Kárpátaljára látogató személyek számára és szempont lehet a további fejlesztéseknél (nem hierarchikus a sorrend):

- ✓ Beregszász, a magyarság kulturális központja, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola;
- ✓ Csetfalva középkori református temploma;
- ✓ Dédai-tó és a körülötte kiépült szolgáltatások;
- ✓ Feszty-körkép panoráma – Munkács melletti kendereskei kilátó
- ✓ Mezőkaszonyi termálfürdő;
- ✓ Munkácsi vár és központja;
- ✓ Schönborn-kastély és parkja – az asztrológiának megfelelő építészet.

- ✓ Tisza és mellékfolyói. Kárpátalja magyarlakta településeit érintő Tisza vízrendszere és annak az összetevői;
- ✓ Turul-emlékmű, Tiszaújlak;
- ✓ Ungvári vár és a város központja;
- ✓ Vereckei-hágó és szoros, a honfoglalás helyszíne;
- ✓ Visk, a falusi turizmus egyik fő fellegvára;

„Folyók, patakok, vízesések, erdők, magas csúcsok, gyógyvizek, színes kultúra, kedves emberek, jó gasztronómia, szóval minden lehetőség adott a kárpátaljai számára” (TARPAI J. 2022).

„Kárpátalja turizmusában akkor lesz igazi előrelépés, ha a helyi turizmusban dolgozó személyek felismerik, hogy együtt többre képesek mint külön-külön” (HANUSZ Á. 2022).

„Kárpátalján értékességét egy jó idegenvezető még értékesebbé tudja varázsolni, így az idegenforgalomban tevékenykedő fiataloknak arra kell törekedni, hogy ne csak bemutassák a vidéket felületesen, hanem a turistába olyan érzetet keltsen hogy egyedülálló helyen jár” (KASZINECZ O. 2022).

Kárpátalja turisztikai szervezeteinek, vállalkozóinak *célszerű lenne követni a nemzetközi turisztikai szervezetek újonnan kiadott akcióterveit*, amelyek a turizmus újraindítását célozzák meg. Számos kis apróság segítséget nyújthat ebben a helyzetben.

A prominens személyek arra hívták fel a figyelmet, hogy érdemes a nemzetközi turisztikai szervezetek által közzétett információkat figyelemmel követni. Példának okán az UNWTO Globális Turisztikai Adatközpontot hozott létre, amely naprakész adatokkal tájékoztatja az embereket az adott ország helyzetéről és turizmust érintő intézkedésiről. Az nemzetközi turisztikai szervezet létrehozta a Globális Turisztikai Válságbizottságot, amely magába foglalja az ENSZ testvérszervezeteit és a turizmusban érdekelt állami, illetve piaci szereplőket egyaránt (WHO, ICAO, WTTC stb). A bizottság naprakész elemzéseket készít, amelyek segítenek a járvány hatásainak felmérésében és ajánlások megfogalmazásában ([HTTPS://WWW.UNWTO.ORG/](https://www.unwto.org/)).

Az erőforrások sokszínűségéből adódóan számos természetben való programot lehetne megvalósítani. A sűrű és magas csúcsokon *menedékházakra lenne szükség*, hogy az emberek magabiztosabban neki tudjanak vágni egy hosszabb túrának.

„Egyértelműen szükségét érzem a jól ismert hegyi útvonalak mentén kiépített menedékházaknak, nagyon sok hasonló ház volt régen, de ezek már tönkre mentek. Erdészetek, turizmussal foglalkozó szövetségek vannak, akikkel lehetne együttműködni ennek fejlesztése érdekében” (BÍRÓ A. 2021).

A megye sűrű vízhálózatának köszönhetően érdemes lenne a *vízhez köthető turisztikai szolgáltatásokat fejleszteni*, mivel a fiatalok, középkorúak és idősek körében is lenne kereslet, pl.: sárkányhajózás, vízi túrázás, a tavakon való gondolázás szolgáltatásokra.

Egyre inkább érdemes azokra a turisztikai ágazatokra építeni, amelyek már adottak. A falusi turizmust is tovább lehetne fejleszteni, a szállásadáson kívül helyi programokat nyújtva a látogatóknak. A decentralizáció következtében megalakultak a kistérségek, egyre inkább a programokat helyspecifikussá, aza adott térségre jellemzőre fókuszálva kialakítani. Például a Nagydobronyi kistérségben Nagydobrony faluja a pirospaprikáról híres, így ehhez fűződő tevékenységet kell kínálni, hogy a turisták saját maguk részesei legyenek az eseménynek, akár

a paprikadarálást ki tudják próbálni. A turisták, főleg a nagyvárosban élők, egyre jobban igénylik az autentikusság jelenlétét.

Kettőség volt megfigyelhető annál a kérdésnél, hogy a magyarlakta területeken milyen innovációt lehetne megvalósítani az erőforrásokból adódóan, mi az, ami még nincs jelen a régióban. A válaszadók többsége a külhoni magyar területeken működő turisztikai termékek meghonosítását ajánlotta, míg három prominens személy kimondottan úgy vélte, hogy Kárpátalja attól lesz unikális, ha nem koppintja le más ország arculatát vagy annak egy részét. A vélemények közös nevezője talán az lehet, hogy figyelemmel kell követni a szomszédos országok idegenforgalmi trendjeit és erre alapozva Kárpátalján egyedi turisztikai termékeket biztosítani.

„Kárpátalja még egy „nyers” élettér, amely egy kis túlzással az utolsó olyan lehetőség a határon túli magyar régiók körében, ahol az ember még találkozik egy kicsit a régi világgal, de pont ebben rejlik az értéke.... Városi-, településszintű értékajánlatban, arculatfejlesztésben gondolkodnék Kárpátalja magyarlakta területén, mivel jellegükben és nemzetiségi összetételükben szemmel láthatóan különböznek a városok, nagyobb települések annak ellenére, hogy viszonylag nem nagy távolságra esnek egymástól, amelyet különleges adottságként kell kezelni” (BÖSZÖRMÉNYI-NAGY G. 2022).

2.2.2. A régió turizmusának problémás kérdései

Az UNWTO is, mint ahogy számos a kutatásba bevont prominens személy bizakodóan tekint a 2022-es évre. Ahogyan Kínában lezárult a vírushelyzet a közölt információk alapján, úgy mi is megküzdhetünk vele a közeljövőben ([HTTPS://AJTK.HU/](https://ajtk.hu/)). Reméljük mihamarabb véget ér a háború, majd fokozatosan beindul a külföldi idegenforgalom. Így sorra kell venni azokat a problémákat, amelyek a megye turizmusát visszafogják. A prominens személyektől két alkalommal is kikértem a véleményüket a magyarlakta térségek idegenforgalmát visszahúzó negatív tényezőkkel kapcsolatban, amely egyben egész Kárpátaljára is vonatkozik. A 2020-as évben 9 központi problémát jelöltek meg, viszont kibővült a negatívumok tárháza, mivel a kérdőíves felmérésben kapott eredményekkel is összesítettem, amelyet a 5. ábra szemléltet.

A problémákat a prominens személyek véleménye alapján ismertetem:

1. Az első és leglényegesebb az **infrastruktúra hiánya**, ahol legtöbb esetben még az alapinfrastruktúra sem adott. Mindez alapfeltétele egy jól működő turizmusnak.

„Van úgy, hogy megvan a vonzerő, de a megközelítése az adott objektumnak szinte lehetetlen” (FODOR GY. 2020).

Pozitívként elmondható, hogy az elmúlt 2 év leforgása alatt annyi út került „javításra”, mint az elmúlt 30 év távlatában. Viszont ez nem jelenti azt, hogy Kárpátalja teljes területe jóminőségű utakkal van ellátva, hanem csak egyes útszakaszok rendbetétele történt meg. Munkács-Ungvár összekötő szakasz szépen elkészült. A kedvezőtlen gazdasági helyzet kihat az egész országra, ez megmutatkozik az infrastruktúra állapotán is. A turizmust a régióban, pedig az attrakciók és a hozzá kapcsolódó felszereltségek biztosítják, természetesen az emberek szabadideje és a diszkrecionális jövedeleme mellett.

2. Második problematika a nem megfelelő turizmusirányítás. Több éven keresztül az ország politikája nem ismerte vagy nem akarta felismerni a turizmusban rejlő potenciált, így

nem teremtették meg az idegenforgalomhoz szükséges tényezőket. Vannak olyan dolgok, amelyet a helyi lakosok egyszerűen nem tudnak befolyásolni állami irányítás nélkül. Több kárpátaljai magyar község köztük Nagydobrony, Csongor, Bátyú stb. önerőből elkezdtek a mellékútjaik megjavítását, ebből látszik a helyiek tenni akarása is. Viszont sok esetben nem elég.

„Több magyarországi kezdeményezés lenne, csak nem sikerül a másik oldalról való teljes szintű együttműködés” (BUHAJLA J. 2021).

5. ábra

Kárpátalja turizmusát visszahúzó negatív tényezők

Saját szerk. 2022

3. A nem kívánatos körülményeket biztosító határátkelőhelyek helyzete, amelyek a külföldről érkező turisták számát nagyban korlátozzák. A Kárpátalja 4 európai uniós tagállammal határos, melyek állampolgárai szabadon utazhatnak egyik országból a másikba, nincsenek hozzászokva a több órás várakozáshoz. Továbbá kellemetlenséget okoz, ahogyan a határátkelőhelyeken teljes átvizsgáláson esnek át. Egyszer eljön a turista, viszont még egyszer nem szeretne épp az említett tényező miatt visszatérni.

4. A hulladék kezelésének megoldatlansága is problémát jelent a megyében, amely több esetben a csodálatos természeti és kulturális erőforrásainkat elcsúfítják. Nem tudják az emberek hová tenni a szemetet. Több vélemény alapján összesítve elmondható, hogy a folyó- vagy a tópartjaink vagy akár a nemzeti parkjainknak külső, kevésbé védett zónái sok esetben szemetesek, illetve a megfelelő hulladék elszállítás nincs az adott helyekről megoldva. A tömegturizmusra nincs felkészülve a megye, nincsenek kihelyezve kukák, ebből adódóan a turista egy ideig nyilván cipeli a szemetet, de amikor nem néz oda senki, előbb-utóbb lerakja

valami kevésbé látványos helyen. Szervezettség hiányát érzékelhetjük. Szemétlerakó helyeink vannak, amelyek nem alkalmasak arra, hogy korszerűen tárolni vagy feldolgozni tudjuk a hulladékot, de még szelektíven sem tudjuk gyűjteni őket. Kárpátalján egyetlen egy szemét feldolgozó üzem sincs, tehát szemét feldolgozó üzemekre van szükség.

5. Kárpátalja számos természeti és kulturális kincssel rendelkezik, viszont a tapasztalat azt sugallja, hogy rengeteg erőforrás nincs értékéhez mérten, vagy egyáltalán kihasználva. Míg más ország kevésbé értékes erőforrásból hatalmas attrakciót kreálnak, addig a megye leginkább forráshiány miatt érintetlenül hagyja a potenciális vonzerőket.

6. Megyei és országos szinten is elég gyengén állunk a statisztikák terén, a turizmus szektor adatai hiányban szenved. Nem rendelkezünk olyan kidolgozott adatgyűjtő módszerrel, ami érdemben hozzájárulna ahhoz, hogy szolgáltatást nyújtók pontosan előre tudjanak tervezni, így a befektetők helyzete sok esetben kilátástalanná. A hivatalos statisztikai adatok sajnos nem a valóságot tükrözik.

7. Az ország nehéz gazdasági helyzete folytán, gyakran a magyarlakta településeken az alacsony számú munkaerő figyelhető meg, de nem a humán erőforrás hiánya végett, hanem a folyamatos külföldi munkavállalás következtében. A kiváló szakemberek folyamatos nyugatabbra való elvándorlását figyelhetjük. A fiatalság, a középkorú korosztály hiánya érhető tetten, ami rendkívül fontos az idegenforgalmunk fejlődése szempontjából. Már több éve vannak megfelelő turisztikai szakképesítést nyújtó intézetek Kárpátalján is (pl. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola), amelyek próbálják orvosolni a kialakult helyzetet.

8. Az idegennyelvet tudásának a hiánya gyakran még mindig problémát jelent. Akadnak olyan idegenforgalmi vállalkozók, vendéglátók, akik az államnyelvet sem beszélik jól a megyében. Viszont leginkább azzal akad probléma, hogy alacsony Kárpátalján a világnyelvet beszélők aránya. Több vendéglátó egységben megfigyelhető, hogy az étlapokon sincs idegennyelvű menüsor. Ez a hiányosságot az kérdőíveimet kitöltők is megjegyezték.

9. A piaci szegmentálás hiánya érzékelhető az idegenforgalmi szektorban. Napjainkban pedig fontos tényező a szelektálás, az egyre bővülő igények miatt. Kárpátalján találunk sok nagypénzen felépített szállodát, gazdag látogatói körrel, de az átlag kárpátaljai számára elérhető turisztikai attrakció alig van, tehát nem a többségre, hanem a tehetősebb kisebbségre utaznak a leginkább. A fiatalok igényére kiépülő termékeket sem igazán találunk a megyében, pedig pont ezt a generációt kellene megragadni és Kárpátalján tartani.

10. Nem sikerült még kialakítani Kárpátalja arculatát/barndjét, ami egyedivé teszi a kárpátaljai turizmust. Vannak próbálkozások, de gyakran az figyelhető meg, hogy inkább a szláv divatokat követik vagy pedig a Szovjetunióból itt maradt posztkommunista maradványt, aminek semmi köze nincs a magyar akár építészeti- akár tájépítészeti hagyományokhoz.

11. A kárpátaljai minőség kezd kialakulni az egyéni manufaktúráknál, vagy a házi készítésű termékeknél (sajt, bor, lekvár stb.), viszont a turizmusban nyújtott szolgáltatások színvonala még jóval eltér a megszokott európaiótól.

A leírt problémák nem azt hivatottak tükrözni, hogy Kárpátalja turizmusa nem jó, hanem támpontot biztosít abban, hogy egyes tényezők javításával a megye idegenforgalma sokkal vonzóbbá válhat. Vannak olyan tényezők, melyek megoldása magasabb, pl. kormányzati szinten múlik, de akadnak olyan szegmensok is, amelyekhez mi Kárpátalján élő lakosok is hozzá tudunk járulni.

2.3. Az orosz-ukrán háború és a turizmus

A COVID-19 vírus okozta negatív hatásaiból épp kifelé lábaló ukrainai turizmus újabb akadállyal került szembe, még hozzá egy váratlan háború sújtotta az országot. A tragikus esemény 2022. február 24-én vette kezdetét, amikor Oroszország hadműveletet indított Ukrajna ellen (WWW.UKRINFORM.UA). 2021. decemberében Ukrajnában elfogadásra került a 2022-es állami költségvetés, – mintsem sejtve a vis maior helyzetről – amelyben magasszintű összeget szántak a turizmusfejlesztésre: 100 millió hrivnyát különítettek el Ukrajna turisztikai erőforrásainak feltárására; 900 millió hrivnyát nemzeti parkok és a természetvédelmi területek turisztikai infrastruktúrájának fejlesztésére; és 38 millió hrivnya lett kijelölve turizmusfejlesztés vezetésre és menedzsmentre (TÖRVÉNY A 2022-ES ÉV ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉSÉNEK PROJEKTJÉRE). A háborús helyzet következtében az elfogadott költségvetés átalakult, jelenleg az állam legnagyobb feladatai között szerepel az ország szuverenitásának a megvédése és az ukrán gazdaság életben tartása. Az ország számos helyszínét érték támadások, viszont Kárpátalja egyelőre nem tartozik a harci övek közé, így több tízezer menekült érkezett és folyamatosan érkezik Ukrajna háborús övezeteiből (HU.EURONEWS.COM).

A kialakult helyzet fejében Kárpátalja vendéglátó egységei és kereskedelmi szálláshelyei le vannak terhelve, számos közintézmény és a helyi lakosság is menekülteket fogad és lát el. A régióban egyelőre működik a gazdaság, viszont számos kárpátaljai lakos elhagyta és hagyja el az országot különböző külföldi országba keresve biztonságosabb menedéket (leginkább Magyarország, Csehország, Németország, Lengyelország stb.) ([HTTPS://MAGYARNEMZET.HU/BELFOLD](https://MAGYARNEMZET.HU/BELFOLD) 2022).

A háború egy teljesen más és váratlan helyzetet teremtett, melyhez nekünk kárpátaljaiaknak is alkalmazkodnunk kell. Ezért éreztem fontosnak a régióba érkezők és ideiglenesen letelepedő személyek elérését és megkérdezését. A *kutatás módszerei* részből kiderült, hogy kérdőíves (rész)kutatással próbáltam információt gyűjteni a háborús menekültek körében, mivel új szituációt kerekedett és nagyban befolyásolhatja a lehetséges turizmusfejlesztési irányvonalakat.

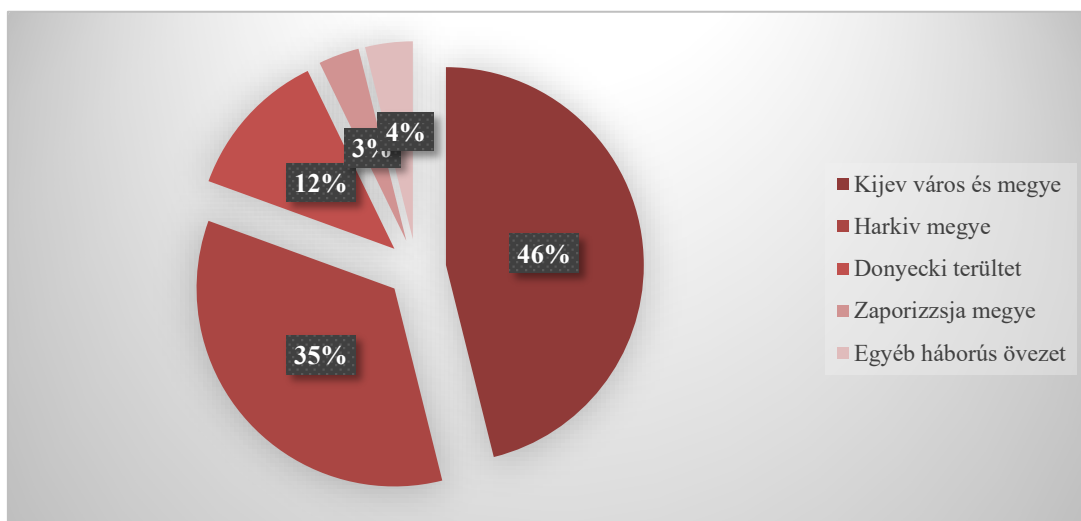
2.4. A kérdőíves kutatás eredményei

A kérdőíves kutatás lebonyolítása online platformon (Google Űrlap) valósult meg, QR-kód segítségével próbáltam eljuttatni több kárpátaljai kereskedelmi szálláshelyre, vendéglátó egységbe vagy olyan családi háztartásba, akik menekülteteket fogadtak stb. A kérdőívet 180-an töltötték ki, 70-30%-ban női válaszadók többségében. A legtöbb válasz a Munkácsi (66) és Beregszászi (62) járásokból érkezett, majd a Huszti (29), az Ungvári (11), és a Técsői (6) és a Rahói (6) járások következtek. A válaszadók közel 85 %-a családdal vagy családtaggal érkezett, döntő többségük édesanya – gyerek párosításban.

A válaszadók nagyobb része Kijevből és környékéről, valamint Harkiv megyéből érkezett (6. ábra) Kárpátaljára. Közel 60%-uk kereskedelmi szálláshelyen szállt meg, míg 40%-uk vendégházakban vagy ismerősöknél, illetve a kistérségek menekültszállóin talált menedéket.

6. ábra

Ukrajna háborús övezeteiből Kárpátaljára menekülő válaszadók területi eloszlása (lakhelyük alapján)

Saját szerk. 2022

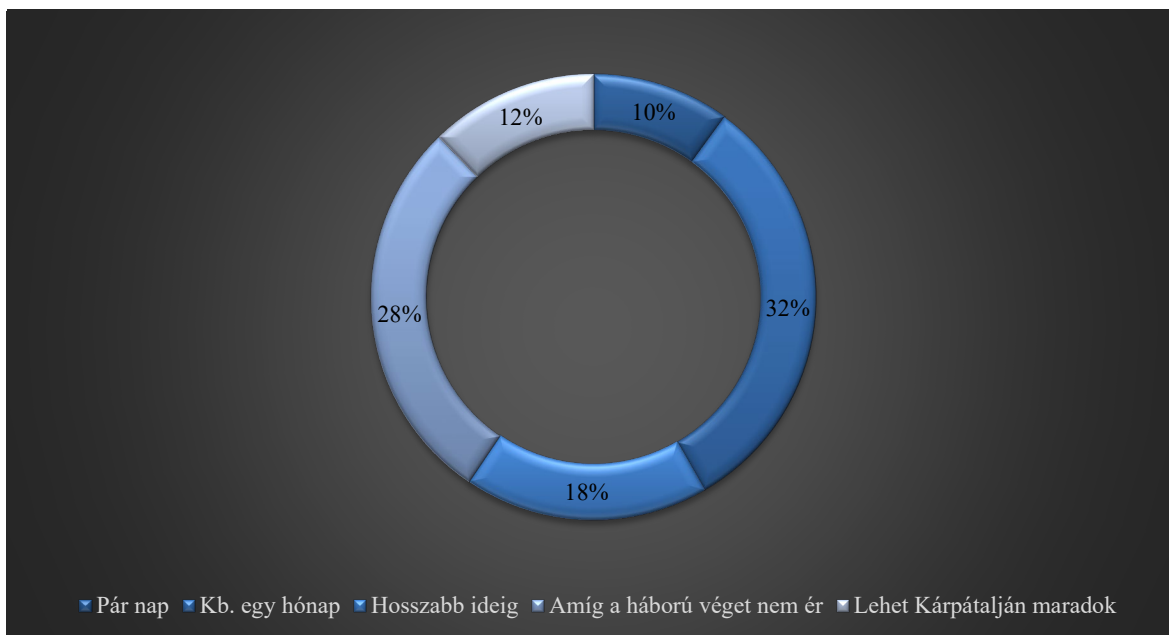
A kérdések között hely kapott, hogy a kérdőívet kitöltők miért Kárpátalját választották menedékhelyként? A 30 %-a csak útnak indult és nem volt más választása, míg 35%-uk azért a megyébe érkezett, mert itt élnek ismerősei, rokonai, akik befogadták őket. További 35% az egyik legbiztonságosabb területnek tartja a régiót és ennek okán tette le voksát Kárpátalja mellett.

Arra a kérdésre, hogy a háború befejeztével szándékszik vagy szeretne visszatérni otthonába, nemleges válasz alig érkezett (5%). Döntő többségük szeretne visszatérni (68%) vagy bizonytalan álláspontot foglalt (27%).

A hazatérés szándéka magas, viszont itt az a kérdés, hogy Kárpátalján mennyi időt szeretnének tölteni? Az eredmények azt mutatják, hogy közel 12%-uk úgy gondolja lehetséges, hogy Kárpátalján marad. Míg a többség addig szeretne a megyében tartózkodni, míg a háború véget nem ér (7. ábra), 10% pedig csak átutazóban van Kárpátalján. Számolnunk kell az adatok alapján azzal, hogy a menekültek egy része a megyében szándékszik maradni, *akik a humán erőforrások átalakulását fogják előidőzni a megyében, mint potenciális munkaerők.* A megélhetés szempontjából számukra is fontos, hogy legyenek munkahelyek, *ebből kifolyólag úgy kell kialakítani a turizmusfejlesztési stratégiát, hogy az minél több álláslehetőséget kínáljon a megyében.*

7. ábra

A kárpátaljai tartózkodás tervezett hossza a válaszadók körében

Saját szerk. 2022

Kárpátaljával foglalkozó szakirodalmak beszámolnak a régió csodálatos természeti- és kulturális erőforrásairól. Ukrajnában egyedülálló térségének számít. A kutatásban résztvevő alanyok (akik a régió eddigi potenciális turistái voltak / és még lehetnek) vajon milyen véleménnyel vannak a megyéről? Nos, a kérdőíves felmérés is alátámasztja a prominens kutatás azon eredményeit, ahol arról volt szó, hogy Kárpátalját mégis hogyan látják az Ukrajna más régióiból érkező személyek? A válaszadók pozitív véleménnyel vannak a megyéről. Döntő többségük *békés, nyugodt helyszínnek véli, csodálatos környezeti értékekkel*. A 8. ábra összesíti azokat a vonzó tényezőket Kárpátalján, melyeket az ide érkező belföldi személyek fontosnak és kiemelkedőnek tartanak a régióban, illetve a prominens személyek véleményei is a felsoroltakat támasztotta alá, a kérdőíves kutatás előtt. Arról is megkérdeztem a válaszolókat, hogy a várva várt béke következtében, hazatérésük után szívesen meglátogatnák-e újból Kárpátalját? Az eredmények azt tükrözi, hogy a nemleges válaszok száma nullára tehető, 35% *igennel* válaszolt, 30% a *talán* lehetőséget választotta, míg a fennmaradt 35% akkor is szívesen visszatérne a régióba, hogyha azokat a negatív tényezők (bővebben: 2.2.2. alfejezet) melyek fennállnak Kárpátalján és gátolják egyben az idegenforgalmat, továbbra is jelen lennének.

8. ábra

Kárpátalja fontosabb vonzerői a belföldi turisták véleménye alapján

Saját szerk. 2022

A vonzerők közül a válaszadók a *természetet és az erdők közelségét* tekintette a legkiválóbb tényezőnek. A Kárpátaljára érkezők közel 40%-a még nem járt a megyében, továbbá 35%-a csak átutazóban. Ebből kifolyólag 75% számára szinte felfedezetlen térségnek számít a régió, tele számos érdekességgel.

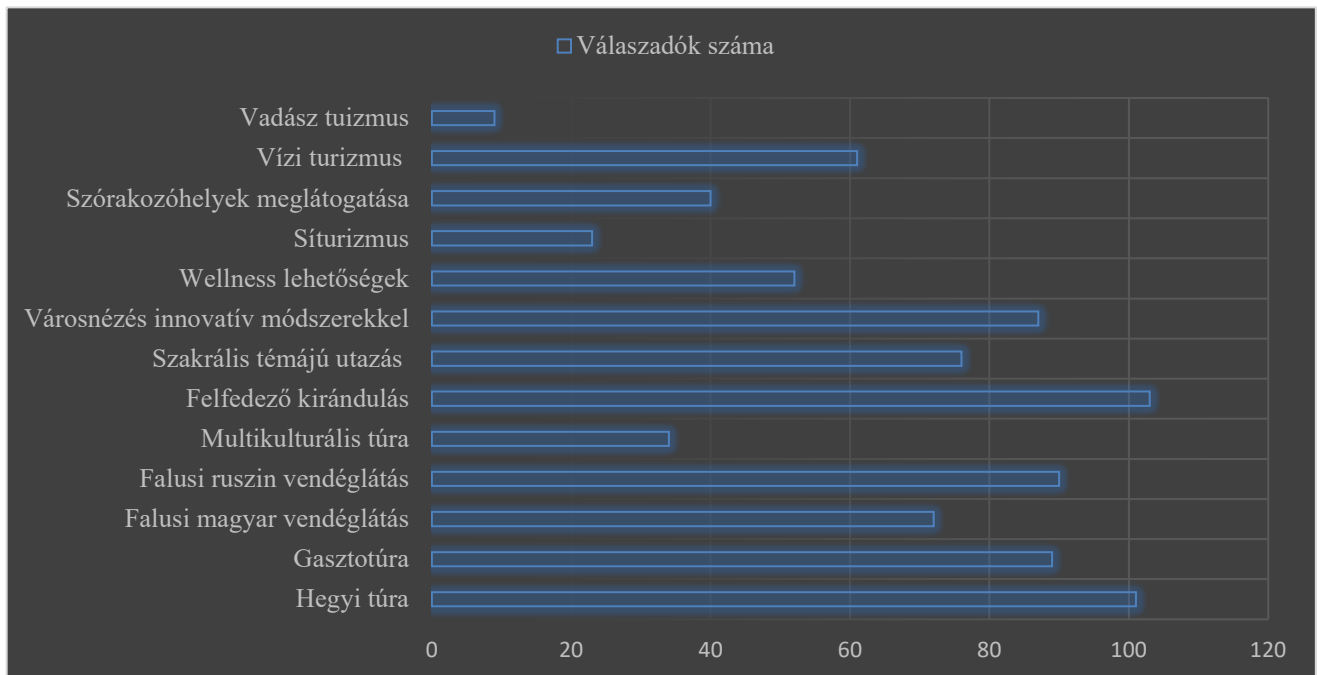
Megkérdezésre került, hogy milyen programokban vennének részt a legszívesebben, egy kárpátaljai kirándulás során, a kérdőívben több opciót is választhattak egyszerre. Az eredmények tükrében megállapítható, hogy elsősorban a *felfedező utazások* (pl. Kárpátalja várainak megismerése), *majd a hegyi túrák és a kárpátaljai városok megismerése* (innovatív módszerekkel) keltette fel az érdeklődésüket leginkább. Szívesen kipróbálnák *a falusi elsősorban ruszin, majd magyar vendéglátást*, továbbá érdemes lenne tematikus gasztrotúrákat is kialakítani, amely kárpátaljai ízek világába nyújt betekintést a turista számára. Illetve a megye gazdag *vízi erőforrása idegenforgalmi hasznosra is javasolt* (9. ábra).

A válaszadók nyitottak a régióban élő különböző nemzetiség kultúrájának megismerésére, de elsősorban a ruszin illetve a magyar hagyomány és történelmi múlt kelti fel az érdeklődésüket.

Összeségében elmondható, hogy Kárpátalja és azon belül a magyarlakta települések idegenforgalmára is kihatással van a jelenlegi háborús helyzet. *Globális viszonylatban Ukrajna a figyelem központjában áll és Magyarország is fő prioritásának kezeli a kárpátaljai magyarok és ukránok megsegítését.* A negatív tényezők mellett ki kell használni a figyelmet és az adódó lehetőséget. A válaszadók is szimpatikus, nyugodt környezetnek találják Kárpátalját és érdeklődésüket mutatják a vidék multikulturalizmusa, gasztronómiája, természete iránt. A kialakult helyzet következtében a Kárpátaljára menekülő belföldi állampolgárok kisebb részéből potenciális munkaerő, míg a többségből potenciális turista válhat a béke helyreállása következtében.

9. ábra

A válaszadók érdeklődésének szintje a különböző idegenforgalmi programok tekintetben Kárpátalján.

Saját szerk. 2022

3. FEJEZET

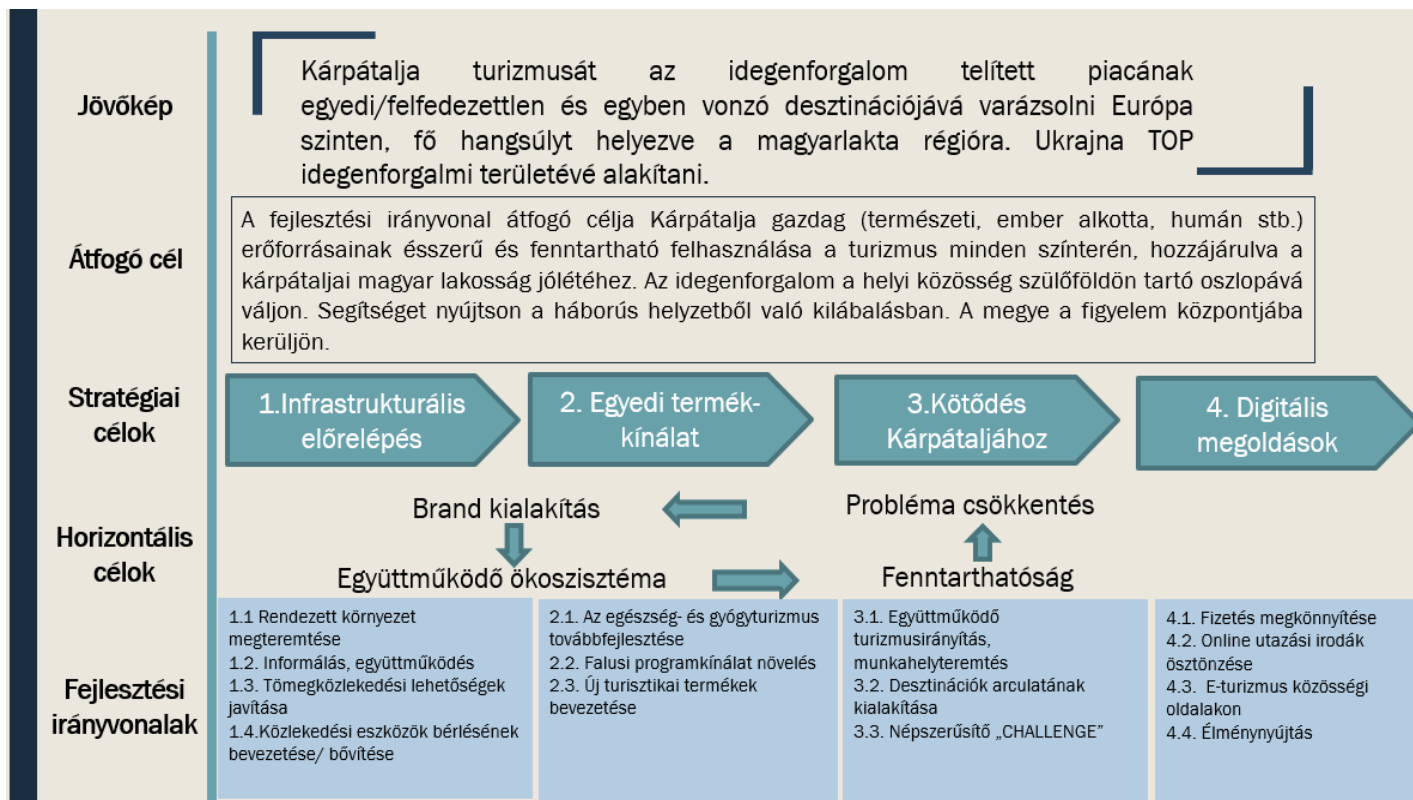
Kárpátalja turizmusfejlesztési irányvonalai

3.1. A fejlesztési stratégia ismertetése

Az elvégzett kutatás eredményei rávilágítottak Kárpátalja turizmusának erősségeire és hiányosságaira, melynek hatására elkészül egy javaslat, stratégia célszer formájában (10. ábra). Az elképzelt fejlesztési stratégia figyelembe veszi *Ukrajna Állami Területfejlesztési Stratégiáját a 2021-2027-es évekre nézve* (ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА 2021-2027 РОКИ), továbbá a ráépülő *Kárpátalja Regionális területfejlesztési stratégiát* (РЕГІОНАЛЬНИЙ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД 2021 – 2027 РОКІВ), melyet a Megyei Tanács fogadott el, és a Kárpátaljai Turisztikai Tanács által kidolgozott tervet *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiáját*. Szem előtt tartottam Magyarország Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0 című fejlesztési programját, mely igazán magyar szemmel irányozza meg az idegenforgalom fejlesztését. A stratégia kidolgozásánál a fő irányvonalat az elvégzett mélyinterjúk elemzése, kisebb mértékben pedig a kérdőíves vizsgálatok eredményei adták.

10. ábra

Regionális turizmusfejlesztési stratégia célszerkezete Kárpátalja megyére vonatkozóan

Saját szerk. 2022

Egy turizmusfejlesztési stratégia feladata, hogy megfogalmazza azt a jövőbeni állapotot, amilyennek szeretnénk látni a kárpátaljai turizmus, így a célrendszer legmagasabb szintjét a jövőkép megfogalmazása jelenti.

A turisztikai fejlesztési irányvonalak által érhetjük el a stratégiában foglalt célokat, amelyek hozzásegítik a célterületet a jövőképből megfogalmazott állapot kialakulásához. A megye potenciális turisztikai értékei ismertek, ezeket részleteiben az 1. fejezet mutatja be. A turisztikai stratégia értelmében a fejlesztendő terület hosszabb távon olyan sikeres desztinációvá kíván válni, amely nemzetközi szinten is jól ismert, nyugodt, élhető teret biztosít a helyieknek, tudatosan és ésszerűen használja a meglévő erőforrásokat, vonzerőket.

Jövőképi célnak (vízió) a következőt határoztam meg: *„Kárpátalja turizmusát az idegenforgalom telített piacának egyedi/felfedezettlen és egyben vonzó desztinációjává varázsolni Európa szinten, fő hangsúlyt helyezve a magyarlakta régióra. Ukrajna TOP idegenforgalmi területévé alakítani”.*

A háború következtében az ország a figyelem központjába került. Viszont a rengeteg áldozat és kár, melyet elszenvedett az ország, illetve Ukrajna biztonsági faktora nagy hátrányt jelent az idegenforgalom számára. Abban bízva, hogy Kárpátalja a „nyugalom szigete” marad, elég nagy potenciálra tehet szert a turizmus terén is. A nagy figyelmet kell megragadni és kialakítani Kárpátalja brandjét, fókuszálva a magyarlakta területek sajátosságaira.

3.2. A horizontális célok

Négy horizontális cél került kijelölésre, melyek kölcsönhatásban állnak egymással és az élet több színterével, nemcsak a turizmust érintve. Elősegítik az élhetőbb környezet kialakulását. A felsorolt célok egész Kárpátalja szinten kell megvalósuljanak, nem szökhethető le csak a magyarlakta régió szintjére, mivel megjelölt a célkitűzések végrehajtása együttműködés hiányában sikertelen törekvéseknek vélhetők.

1. *Kárpátalja brandjének kialakítása.* A cél ebben az esetben a megye „kifinomult” arculatának létrehozása, fókuszálva a magyarlakta térségek egyedi adottságaira – ez az egyik legfontosabb alappillér a desztináció ismeretségének tekintetében. Az idegenforgalom fejlesztése nagy segítséget tud nyújtani más ágazatok arculatának kialakításában. A 21. században az emberek többsége az autentikusságra vágyik, szükség van egy keretre, mely megszabja a megye egységes brandjét. Mivel a régió a sokszínűségéről híres, így a keretszabás ennek fényében kell történnie.

2. *Problémák csökkentése.* A második fejezben a kutatásom alapján összegyűjtésre kerültek azok a negatív tényezők (5. ábra), melyek a megye idegenforgalmát gátolják, viszont a felsorolt problémák nemcsak a turizmus előrehaladását gátolják, hanem az élet több színterén is jelentkeznek. Törekedni kell központi szinten a problémák folyamatos leredukálására, az élhetőbb vidék megteremtése érdekében is, nemcsak idegenforgalmi szempontból. Az egyik legnagyobb probléma külföldi turistaforgalom szempontjából a határátkelő helyek lassú és körülményes forgalma, melyet csak szomszédos országokkal kötött egyezmények orvosolnának vagy az ország csatlakozása az Európai Unióhoz. Ukrajna már több éve az európai integráció felé tekint, jelen háborús helyzetben pedig ez a kötődés erősödik. A biztonsági faktor felerősítése érdekében is előrelépésre van szükség a potenciális külföldi turisták tekintetében, míg a belföldi utazók a megyét eléggé stabil és biztonságos desztinációnak tekintik, nemzetközi szinten, különösen a jelenben nagy problémák vannak. A magyarlakta településekre az anyaországi és külhoni magyarokat legtöbb esetben a saját történelmük, kultúrájuk vonzotta a régióba. A meglévő értékeket éltetni kell, és az épített

örökséghez vezető megfelelő utakat, környezet megteremtési, nem szabad hagyni, hogy a desztináció vonzerejét veszítse a kialakult helyzet és körülmény következtében.

3. *Együttműködő ökoszisztéma.* Annak érdekében, hogy az első horizontális célt elérjünk, azaz egy brand-et kiépítsünk elengedhetetlen az együttműködés, amely regionális szinten sajnos nincs jelen. A cél, hogy az idegenforgalmi szektor közvetlen és közvetett szereplői, leginkább a kis- és középvállalkozások, a munkavállalók, a szakmai és irányító szervek és szervezetek, nem utolsósorban a régió lakossága egy együttműködő ökoszisztémaként, a fenntarthatóság elvével éljenek együtt. Ahol mind a turisták, mind pedig a helyiek életminőségének javulása, valamint a természeti és kulturális erőforrások megőrzése valósul meg.

4. *Fenntarthatóság elve.* Kárpátalja számos természeti erőforrással rendelkezik, humán és kulturális értékeiben egyaránt gazdag térség. Cél a problémák megoldása következtében a jövő generációjának egy élhető régiót biztosítása, megkísérelve a jelenlegi helyzettől való jobb és szervezettebb környezet hatra hagyását. Jól kiépített ökoturisztikai útvonalakkal, rendezett környezettel, szervezett vezetéssel.

3.3. Stratégiai célok megvalósításának lehetőségei

A horizontális célokhoz hasonlóan 4 stratégia célt határoztam meg, amelyek 14 fejlesztési irányvonal mentén épülnek fel. Egyrészt, a helyzetelemzésben felfedezett igények kielégítésére és hiányosságok pótlására szolgálnak, másrészt a kutatásban feltárt és prioritásként kezelt irányokból építkeznek.

1. *Infrastrukturális előrelépések.* Jelen stratégiai cél nem feltétlen a turizmusfejlesztésre irányul, viszont meglete nélkül nem igazán várható előrelépés az idegenforgalomban sem. Ahogyan a megyei tervekben és költségvetésben is szerepel, szükség van az infrastruktúra magas szintű инвестиációjára. „A rend a lelke mindennek”, tartja közmondás, így rendet kell először teremteni, hogy *fejlődésnek induljon a turizmus*. Az utak, a tömegközlekedések és a közterek nemzetközi színvonalúvá tétele és a hulladékkezelés kérdése élvez még mindig prioritást.

1. táblázat

Az első stratégia cél prioritásainak bemutatása

1. Infrastrukturális előrelépés	
A stratégiai cél fejlesztési prioritásai: 1.1 Rendezett környezet megteremtése 1.2. Informálás, együttműködés 1.3. Tömegközlekedési lehetőségek javítása. 1.4.Közlekedési eszközök bérletének bevezetése/ bővítése	
Megvalósításához szükséges időtartam	kb. 3 év
1.1.Rendezett környezet megteremtése	

A projekt célja	Kárpátalja arculatának és keresettségének érdekében elsősorban a természeti környezet rendbetétele a cél. Hulladékkezelés megoldása. Kistérségi szinten való környezetvédelmi ellenőrzés.
A tevékenység célcsoportja: résztvevő/érintett emberek, együttműködő partnerek	Társadalmi, gazdasági, politikai szereplők. Ukrán Állam, Magyarország Kormánya, Európai Unió, helyi lakosság, önkormányzatok, civil- és politikai szervezetek, vállalkozások és vállaltok.
Indoklás	A rendezett környezet stabilitást hoz magával. Kárpátalja gazdag erőforrásokban, de legtöbbjük csak potenciális vonzerőként van jelen, melynek fő oka az elhanyagolt környezet, járhatatlan út.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	Az infrastrukturális fejlesztések finanszírozásában nagyrészt az állam, illetve a megyei hivatal végrehajtó szervei tudnak kézzelfogható lépéseket tenni. A legfőbb feladat a legkisebb közigazgatási egységekben (Ukrajnában a települések) való tiszta környezet biztosítása, a „szimpatikus” települési hangulat megteremtése. Ukrajna háborús helyzetének következtében nagymértékű külföldi segítségre számíthat az ország „újraépítés” céljának megvalósítása érdekében. Az újraépítést tudatosan és fenntarthatóan kell megszervezni. Kárpátalján a Megyei Tanácsnak a következő területfejlesztési ciklusának (2024-2027) középpontjába fontos szerepet kell játszson a rend megteremtése. Rendteremtés lépései: - Hulladékkezelés megoldása akár EU-s pályázatok által. Legalább minden járásban egy hulladéktároló és feldolgozó telepet kialakítani. A szelektív hulladékgyűjtést kötelezni. A kötelezést megelőzően Kárpátalja 64 kistérségét információ továbbadással megbízni, mely tájékoztatja a lakosságot a gyűjtés helyességéről. Továbbá kistérségi kötelezettségnek bevezetni a falvak és összekötő utak környezetének rendbetartását. Megyei és helyi ellenőröket kinevezni. - A mellékutak rendbetétele. - A magyar falvak „bezöldítése”, „bevirágosítása”. Azaz kötelezővé tenni, az önkormányzatok finanszírozása által, hogy egy háztartáson belül X db virágot vagy dísznövényt kell elültetni a háza környékén. A közterületeket pedig közösen gondozni. Minden kistérségnek érdemes lenne 1-2 növényt kiválasztania, amely egységessé válna. - Minden településen (nagyságától függően) vagy kistérségenként egy zöld övezet (parkot) kialakításra lenne szükség, ahol a helyi lakosság feltöltődhet.

1.2. Informálás, együttműködés	
A projekt célja	A potenciális turisták, illetve a kárpátaljai lakosság megfelelő informálása, eligazítása megyei szinten.
A tevékenység célcsoportja	Megyei Tanács, önkormányzatok, helyi lakosság.
Indoklás	Kárpátalján nem igazán jellemző az utcanevek feltüntetése és nem jelent meglepetést, ha nincs egy házszám egy épület falán. A közúti táblák informálása is hiányos.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	Egy olyan régió, mely négy EU-s országgal határos az információs tábláknak legalább két nyelven: ukránul és angolul kell, hogy jelen legyenek. Színesítené a régiót, ha az adott településeken élő kisebbségek nyelvén is elérhetőek lennének az információk. Ezek korábban jelen voltak, viszont 2019-es nyelvtörvény ezt a lehetőséget meggátolja ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ). A projekt lényege, hogy minden település összes útján vagy utcáján az utca nevet jelző tábla jelen legyen. A település üdvözlőtáblája mellett szerepeljen egy rövid ismertető tábla, mely tartalmazza a község látnivalóit, esetleg rövid történetét minimum két nyelven. Illetve nyílt WI-FI biztosítására lenne szükség településeként. Minden járáshatárnál egy rövid ismertető a közigazgatási egységről és főbb látnivalóiról (minimum két nyelven). Az ismertető táblák kidolgozását szakértő emberek végzik (történész és/ vagy turisztikai szakember).
1.3. Tömegközlekedési lehetőségek javítása	
A projekt célja	Az A pontból a B pontba való út idejének minimalizálása. Jobb utazási körülmények megteremtése.
A tevékenység célcsoportja	Állam, Megyei Hivatal szervei, civil / politikai szervezetek, Európai Unió szervei, magánvállalkozók, helyi lakosság.
Indoklás	A megyében a tömegközlekedési lehetőségek színvonala és térsége nagyon alacsony. Esetenként egy rövid távú út megtételekor is több órás utazásra van szükség a menetrend sajátosságai miatt.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A projekt megvalósítása állami finanszírozással, pályázatokkal esetleg magánvállalkozók összefogásával kivitelezhető. - Szükség van a jelenlegi tömegközlekedési eszközök lecserélésére (vonat, autóbusz), mivel többségük nem felel meg az elvárt európai követelményeknek. Villamos-buszt egyelőre Ungvár városában lenne érdemes kiépíteni. - Minden város infrastruktúrájába be kellene építeni a településen belüli autó-busz járatokat (jelen van Munkácson,

	Ungváron). Kisebb városokban kisebb buszokkal megoldani a közlekedést. - A menetrendek gyakoriságát esetleg külön járatokkal magánvállalkozók által lehetne megvalósítani. A kivitelezőket pályázati vagy egyéb ösztönző eszközzel támogatni, hogy elfogadható áron tudják az embereket szállítani. - Támogatni pályázati eszközökkel az elektromos gépjárművek taxizis/bérlés szolgáltatásait.
1.4.Közlekedési eszközök bérlésének bevezetése/ bővítése	
A projekt célja	Hatékonyabb közlekedési megoldások, vállalkozók ösztönzése Kárpátalján. A potenciális turisták közlekedési lehetőségeinek a bővítése.
A tevékenység célcsoportja	Vállalkozók, helyi lakosság, civil szervezetek.
Indoklás	Kárpátalját nem a nagyvárosok jellemzik, így a közlekedési eszközök tárháza szerény.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A fenntarthatóság elvére alapozva magánvállalkozókat ösztönözni kellene arra, hogy fektessenek elektromos autókba vagy rollerekbe, amelyet a helyi lakosság, illetve a régióba érkező személyek ki tudnak kölcsönözni. Az utak minősége nem engedi meg legtöbb esetben a település szinten a rollerek bevezetését, de legalább minden városban működni kellene egy kölcsönzőnek. Az elektromosság fontossága még abban rejlik, hogy a jelenlegi helyzetben egyre jobban emelkednek az üzemanyag árak, sőt az ellátás is akadózik. Az új vállalkozások elindítását vagy önkormányzatoknak ösztönzésével, vagy civil szervezetek által megírt pályázatokkal lehetne elérni.
A projektek teljesítésének várható eredményei	Elégedett és kiegyensúlyozottabb helyi lakosság. A rendezett környezet kecsgető a turisták számára is, amely a rekreálódás alapfeltétele egyben.
Dokumentálásának módja	Fotók, videók, beszámolók, elemzések, adatbázisok.

Saját szerk. 2022.

2. *Egyedi termékínalat.* A megnevezett stratégiai cél teljesítése turizmusfejlesztés szempontkából elengedhetetlen. Kárpátalja erőforrásait csak akkor tudják igazán értékelni az országban élők és a külföldiek egyaránt, ha a ráépülő szolgáltatások megmutatják annak értékét és autentikusságát. Az „egyediség” jelzővel Kárpátalja Ukrajna többi megyéihez képest már rendelkezik, viszont ezt az információt különböző kommunikációs csatornákon keresztül el kell juttatni minél több a potenciális látogatók felé.

2. táblázat

A második stratégia cél prioritásainak ismertetése

2. Egyedi termékkínálat	
A stratégiai cél fejlesztési prioritásai: 2.1. Az egészség- és gyógyturizmus továbbfejlesztése 2.2. Falusi programkínálat növelés 2.3. Új turisztikai termékek bevezetése	
Megvalósításához szükséges időtartam	kb. 1 év
2.1.Egészség- és gyógyturizmus továbbfejlesztése	
A projekt célja	A háborús helyzet következtében átélt trauma gyógyulási helyszínének megteremtése/kialakítása Kárpátalján a nők és gyerekek számára.
A tevékenység célcsoportja: résztvevő/érintett emberek, együttműködő partnerek	Az állam, Magyarország Kormánya, helyi lakosság, civil- és politikai szervezetek, vállalkozások és vállaltok, az ukrán-orosz háborús traumát elszenvedő hölgyek és gyerekek, orvosok, pszichológusok, pszichiáterek.
Indoklás	A 2022 február 24-én kitört orosz-ukrán háború következtében több százezren fordultak meg és jelenleg is tartózkodnak Kárpátalján, többségben nők és gyerekek. Judith Lewis Herman pszichiáter Trauma és gyógyulás c. munkájában olvashatunk arról (illetve számos irodalomban egyaránt), hogy egy gyermeket ért trauma az egész életére kihat a mentális egészségi állapota függvényében. Illetve az erőszakot megélt nők több generáción keresztül továbbadják lelki sérüléseiket.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	Az háborús szörnyűségek következtében szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy több ezer nő és gyermek mély traumát élt át. Nagy figyelmet kell, hogy kapjon jelen probléma regionális és országos szinten. - Az állami költségvetésből vagy külföldi pályázatokból/segítségnyújtásból Kárpátalján meg kell szervezni a rekreációs központot/kat, mivel megvan hozzá mind a humán-, a természeti- és környezeti erőforrás. Vagy a szanatóriumokba külön részlegeket kialakítani vagy teljesen a természet lágy ölén felépíteni több központot, mely a hasonló trauma minden típusát próbálja gyógyítani/leküzdeni. Ajánlott magyarul/magyar vonatkozású helyszínek: Visk környéke, Mezőkaszony környéke, Verecke, Aknaszlatina.

	- A kialakított központok látogatása szervezett keretek között történne, a páciensek ingyen kezelésben kell, hogy részesüljenek. - A desztinációkon töltött idő minimumát a kezelő orvos határozza meg. - A terápiát továbbiakban a férfiak számára is érdemes kidolgozni a fronton átélt trauma kezelése érdekében. - Figyelemfelkeltő akciót érdemes indítani szakemberek által, mivel rettenetesen fontos milyen felnőtt emberek fogják alkotni a jövő generációját.
2.2. Falusi programkínálat növelése	
A projekt célja	Kárpátalján a falusi/vidéki turizmust teljes értékű turisztikai termékkel alakítani.
A tevékenység célcsoportja	Megyei Tanács, önkormányzatok, helyi lakosság.
Indoklás	Legtöbb esetben a megyében a falusi turizmus alatt csak falusi vendéglátást, elszállásolást értünk. Hiányoznak a vidéki programkínálatok.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A mélyinterjúk kutatás is rávilágít azokra a programlehetőségekre, melyeket elősegítenék a falusi turizmus fejlődését a magyar területeken. A 21-ik század embere autentikus dolgokra vágyik, így érdemes a vendéget a régi falusi élet világába bevonni, ahogy saját maga részese legyen az élménynek. A magyarlakta területeken érdemes a következőket alkalmazni: disznóvágás szervezése és benne való részvétel; szekértúra; hímzés, kötés, horgolás tanulása; élő zene, tánc stb. Minőségi különbség figyelhető meg a hegyvidéki és síkvidéki falusi turizmus között. A hegyvidéki vendéglátás felzárkóztatására van szükség, ajánlott lenne bevezetni megyei szinten a Kárpátaljai Turisztikai Tanács által létrehozott „Napraköröző” minősítést. Ezeket a területeket érdemes lenne az ukrán és ruszin népi hagyományokra koncentrálni és azokat bemutatni: gyógynövények gyűjtése; ukrán gasztronómiába való betekintés; kendő hímzés; ukrán népi hangszerekkel való megismerkedés stb.
2.3. Új turisztikai termékek bevezetése	
A projekt célja	Kárpátalja turisztikai termékínálatának bővítése.
A tevékenység célcsoportja	Megyei Hivatal szervei, civil / politikai szervezetek, magánvállalkozók, helyi lakosság.
Indoklás	A megye erőforrásokból bővelkedik mégis számos közülük potenciális vonzerőként létezik, így nincs turisztikai értéke.

A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A projektnek elsősorban a természeti erőforrásokra kell fókuszálnia, mivel a COVID-19 járvány következtében még jobban felértékelődött a természetben töltött idő. A megvalósítást egyéni vállalkozótól kezdve civil szervezet is le tudja bonyolítani, viszont itt fontos a szakértelem. - Kárpátalja gazdag vízhálózatban így érdemes lenne kialakítani elsősorban a Tisza mentén a sárkányhajózási és vízitúrás lehetőségeket kárpátaljai történetmeséléssel fűszerezve. Vadvízi evezés is megvalósítható, mivel számos magas lejtésű folyója van a régiónak (pl. Talabor, Borzsa). - Siklók, felvonók turisztikai célú kiépítése leginkább a vulkáni-vonulat tájékán. - Különböző szintű túraútvonalak kidolgozása és reklámozása magyar vonatkozású helyek belefűzésével. - Gasztrotúrák kialakítása fókuszálva a kárpátaljai boros pincékre. - Vadász turizmus bevezetése
A projektek teljesítésének várható eredményei	Termékkínálat bővülésével nagyobb a turistafogalomra számíthat a magyar lakta desztinációk, és a megye is. Új munkahelyek teremtése. Természeti erőforrások ésszerű felhasználása.
Dokumentálásának módja	Fotók, videók, beszámolók, elemzések, adatbázisok.

Saját szerk. 2022

3. *Kötődés Kárpátaljához az idegenforgalom segítségével.* A turizmusban foglalkoztatottaknak el kell érniük, hogy Kárpátalját a szenvedélyüknek érezzék, mivel ezzel a munkájuk egyben a kedvenc időtöltésükké válhat. A humán erőforrás fejlesztésével foglalkozó célkitűzések kulcsfontosságúak valamennyi stratégiai cél sikeressége szempontjából, hiszen az idegenforgalom fókuszában továbbra is az emberi és személyes kapcsolatok, interakciók állnak. Célnak kell legyen, hogy a turizmusban való elhelyezkedés tisztességes megélhetést biztosítson először hazai, aztán nemzetközi viszonylatban is versenyképes jövedelmet kínáljon szakemberek számára, akik nemcsak felkészültek, hanem elhivatottak is munkájuk iránt. Fontos cél a család és munkahely összeegyeztethetőségének megteremtése egyaránt.

3. táblázat

A harmadik stratégia cél prioritásainak ismertetése

3. Kötődés Kárpátaljához az idegenforgalom segítségével
A stratégiai cél fejlesztési prioritásai:

3.1. Együttműködő turizmusirányítás, munkahelyteremtés	
3.2. Desztinációk arculatának kialakítása	
3.3. Népszerűsítő „CHALLENGE”	
Megvalósításához szükséges időtartam	kb. 1-3 év
3.1. Együttműködő turizmusirányítás, munkahelyteremtés	
A projekt célja	Kárpátalja egységes turizmusirányítása, mely kész kidolgozni, megvalósítani és ellenőrizni az idegenforgalmi szektort és fejlődését, ezáltal új munkahelyeket is biztosítva
A tevékenység célcsoportja: résztvevő/érintett emberek, együttműködő partnerek	Társadalmi, gazdasági, politikai szereplők. Megyei Tanács, helyi lakosság, önkormányzatok, civil- és politikai szervezetek, vállalkozások és vállaltok, felsőoktatási intézmények.
Indoklás	Kárpátalján nincs megfelelő turizmusirányítás. A prominens személyek véleménye alapján a figyelem inkább egyéb/fontosabb gazdasági szektorokra irányul. Kézelfogható kezdeményezések a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács (KMTT) által érhetők tetten. A Megyei Tanács fejlesztési terve nem volt összeegyeztetve a KMTT fejlesztési stratégiájával.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	Az indoklásból kiderült, hogy Kárpátalján az ukrán és magyar oldalról gyakran nincs meg az egyeztetés. Együttműködéssel egységes turizmusirányítás is létrehozható és ebben az esetben a feladatok leosztása is sokkal egyszerűbb. Az ellenőrzés kistérségi szinten kellene működjön, ahol egy vagy két ember faladata lenne a turizmusirányítás. Fizetésüket a kistérség költségvetése állná, amely a sikeres munkájuk fejében többszörösen megtérülne. Ezért fontos, hogy a munkára kijelölt személyek szakértők legyenek. A turizmusirányítás feltétele a megfelelő, szakképzett humán erőforrás, így az oktatást és folyamatos továbbképzést is biztosítani kellene, melynek a funkcióját a KMTT és/vagy a kárpátaljai felsőoktatási intézmények (leginkább a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola és intézményei) tudnák biztosítani szervezett, kidolgozott kereteken belül.
3.2.Desztinációk arculatának kialakítása	
A projekt célja	A térség sokszínűségének bemutatása, arculatának formálása desztináció-menedzsment segítségével.
A tevékenység célcsoportja	Megyei Tanács, önkormányzatok, helyi lakosság, idegenforgalmi szakemberek, vállalkozók, kézművesek
Indoklás	Kárpátalja a soknemzetiségű lakossága miatt egyedi. Kis területen belül nagyszámú nemzetiség él emiatt gyakran eltérés

	és különbség érhető tetten, ilyen példa a magyarlakta települések sajátossága.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A projekt feladata a régió változatosságának bemutatása lenne, mégpedig úgy, hogy a nagyobb városok önkormányzata azt a célt tűzné ki, hogy kialakítsa a település egyéni arculatát. Mivel mind három város jellegében és nemzetiségi összetételben is eltérő. A jelentkező különbséget kellene kihasználni és vonzerővé alakítani. Az városokban élő kultúrákra, nevezetességre fókuszálva érdemes kialakítani egy saját brandet. Az arculat felállítása során felvenni a kapcsolatot a város meghatározó vállalkozóival, manufaktúra tulajdonosokkal, egyedi kézművesekkel annak érdekében, hogy részesei legyenek a brandnek – ők is csatlakozzanak és bővítsék ötleteikkel a megszabott keretet. Minden három hónapban ülést kellene tartani az arculat alakulásával és helyzetével kapcsolatban. Ösztönözné a vállalkozókat, lakosokat az egységességre való törekvésre. Az arculat kialakítással sikeresebb és látogatottabbá tenné a desztinációt.
3.3. Népszerűsítő CHALLENGE	
A projekt célja	Kihasználni, hogy az ország a figyelem központjában áll, népszerűsíteni a térséget a közösségi médián keresztül.
A tevékenység célcsoportja: résztvevő/érintett emberek, együttműködő partnerek	Civil / politikai szervezetek, Ukrajna lakossága, európai országok potenciális turistái, politikusok magánvállalkozók, helyi lakosság, közösségi média felületek.
Indoklás	A háborús helyzet következtében az országra nagy figyelem irányul. Egyelőre Kárpátalja nem tartozik a harci területek közé, így rengeteg háborús menekült érkezett a megyébe. Ezt a szituációt kellene megragadni, hogy megismerjék jobban az emberek Kárpátalját és a magyarok által lakott régiót.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A projekt megvalósítását feltételelesen egy szervezet (akár a KMTT) bonyolítaná le, aki felveszi a kapcsolatot a szomszédos országok turizmusirányító szerveivel (pl. első körben Magyarországon a Magyar Turisztikai Ügynökséggel és a Kulturális és Innovációs Minisztériummal), azzal a céllal, hogy segítsék Kárpátalja népszerűsítését, az itt élő magyar vállalkozók túlélését, ösztönözzék az itthonmaradást azzal, hogy részt vesznek a kidolgozott programban. - A projekt arról szólna, hogy a kárpátaljai szervezet kijelöl 10 látnivalót és 3 konkrét túra útvonalat a magyarlakta

	területeken (1 kulturális-, 1 gasztro-, 1 ökotúra), amelyet KIHIVÁSKÉNT/ CHALLENGE-ként kellene teljesíteni. A kihívottak folyamatosan dokumentálnák az adott desztinációt/látnivalókat, ahol épp járnak a közösségi média felületein (#TranscarpathianChallenge). - A célszerű lenne, ha politikusok vagy közszereplők is csatlakoznának az ügyhöz, és ők lennének az első kihívottak. - A programot teljesítők kitüntetését kapnának a helyi szervezettől, ha külföldi turisták, akkor az adott országtól is. - A programot turisztikai szakemberek dolgoznák ki, a különleges, de nem igazán ismert helyszíneket/látnivalókat iktatnának be a listába. - Fontos, hogy minden objektumról a program kidolgozók érdekes leírást adjanak, amely elérhető minimum ukránul, magyarul és angolul. - Internetes közösségi felületek, melyekből két helyen kötelező a publikálás: Facebook, Instagram, TikTok, Snapchat. - Különböző oktatási intézmények hallgatóinak bevonása is fontos, akik a résztvevői lesznek a programnak. Fontos, hogy a fiatalok „menőnek” találják Kárpátját.
A projektek teljesítésének várható eredményei	A helyi lakosság jobban megismeri Kárpátját egyben a külföldi potenciális turistákhoz is eljut a régió híre. Segíti a helyi vállalkozók boldogulását.
Dokumentálásának módja	Fotók, selfiek, TikTok videók, live-ok, leírások, elemzések.

Saját szerk. 2022

4. *Digitális megoldások a turizmusban.* Annak ellenére, hogy az idegenforgalomban a személyes kapcsolatok jelentősége a jövőben is elsődleges szerepet tölt majd be, az adat „egy olyan új erőforrássá vált, ami ma már mindenütt jelen van”, és a versenyképesség alapfeltételévé vált (Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030, 101.). A járvány időszakában már Kárpátján is megfigyelhetők voltak az online idegenvezetés próbálkozásai, vagy egyéb digitális prezentálás egy-egy objektumról. Hasznos lehet abból a szempontból, hogy a korunk turistái szeretnek tájékozottak lenni a meglátogatni kívánt desztinációt illetően. A digitalizáció bevezetése az turisztikai vállalkozások életében is fontos, néha az alapvető szolgáltatások is hiányoznak pl. kártyával való fizetés lehetősége.

4. táblázat

A negyedik stratégia cél prioritásainak ismertetése

4. Digitális megoldások a turizmusban	
A stratégiai cél fejlesztési prioritásai: 4.1. Fizetés megkönnyítése 4.2. Online utazási irodák ösztönzése 4.3. E-turizmus közösségi oldalakon 4.4. Élménynyújtás	
Megvalósításához szükséges időtartam	kb. 1 év
4.1. Fizetés megkönnyítése	
A projekt célja	Az elszámolás megkönnyítése a vendégek, vásárlók érdekében.
A tevékenység célcsoportja: résztvevő/érintett emberek, együttműködő partnerek	Társadalmi, gazdasági szereplők. Megyei Tanács, helyi lakosság, civil-szervezetek, vállalkozások és vállaltok, a régió turistái.
Indoklás	Míg a világon és Ukrajna számos régióiban természetes a kártyával, telefonnal való fizetés, úgy Kárpátalján számottevő helyen csak készpénzzel bonyolítható le a fizetés. A háború kitörése óta. még jobban megnőtt a kártyával való fizetési hajlandóság.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	Elsősorban a magyarlatka régióban, majd megyei szinten a kis- és közepes vállalkozások digitális képességeinek a javítása és szemlélet alakítás folyamatosan visszatérő témája az EU-s támogatási programoknak. A 2014-20-as költségvetési ciklusban számos központi támogatási forrás vagy kedvezményes hitel (pl. Digitális Jólét Hitelprogram) állt rendelkezésre a KKV szektor digitalizációjára és ehhez kapcsolódó beruházások finanszírozására. Az eddig ismertté vált tervek alapján a 2021-27-es EU-s költségvetési ciklusban is várható erre a célra elkülönített támogatási forrás (NEMZETI TURIZMUSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA 2030 112. OLD.). Megyei szinten ösztönözni a vállalkozókat, vendéglátó egységeket a kártyával való fizetés lehetőségére. Létrehozni egy weboldalt, amely számontartja azokat az üzleteket, éttermeket, szolgáltatókat (pl. taxisok) stb., ahol lehetséges az említett fizetési mód. Ezáltal reklámozásra kerülnének az oldalon egyaránt.

4.2. Online utazási irodák ösztönzése	
A projekt célja	Kárpátaljara utazni vágyók útvonaltervének megszervezésének megkönnyítése és a helyi lakosság külföldi-belföldi utazási kívánságainak gyorsabb/hatékonyabb teljesítése.
A tevékenység célcsoportja	Potenciális turisták/ látogatók, helyi lakosság, idegenforgalmi magyar vállalkozók, Magyarország Kormánya.
Indoklás	Kárpátalján számos hagyományos utazási iroda működik, jellemzően a városokban, viszont a hibrid működés nem igazán elterjedt, bár jelen vannak közösségi oldalakon.
A projekt rövid bemutatása, megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	A COVID -19 járvány következtében egyre inkább átrendeződött a világ és a gazdasági piac is. Az emberek többsége akarva akaratlanul számos feladatát online téren intézte. Az interneten történő gyors kommunikációhoz szinte már hozzászokott a társadalom nagy része. Bár a turizmus megköveteli a személyes érintkezést és vannak kliensek, akiknek fontos, hogy egy utazási irodában foglaljon le egy utazást, de már egyre többen szeretnék a választási lehetőséget otthonról intézni. A nagyobb forgalom érdekében és egyben a magyar lakta régiók előnyeként ösztönözni kellene (akár pályázati kiírás által) a magyar ajkú vállalkozókat, hogy a hagyományos utazási iroda mellett online is elérhető legyenek a nap 24 órájában (legalább is szezonban). Abban az esetben, ha a prioritás régiós szinten működne, akkor az ösztönzés adókedvezmény által történhetne, legalább fél éven keresztül. A fejlettebb országokban már legtöbb iroda így működik. Az online utazási iroda weboldal működtetésével ajánlatokat tenne az utazni vágyóknak. A kliensekkel azonnal felvehetik a kapcsolatot és rögzítenék a kéréseiket. Kitétele lenne, hogy minimum Kárpátalján belül is kínálja szolgáltatásait, népszerűsítése a térséget, mivel a legtöbb iroda, külföldi utazásokat értékesít.
4.3. E-turizmus a közösségi oldalakon.	
4.4. Élményszerzés	
A projekt célja	Kárpátalja és azon belül a magyar lakta terület népszerűsítése a közösségi oldalakon. A régió megismerésének nagyobb lehetősége. Turisztikai jellegű oktatás online téren keresztül.
A tevékenység célcsoportja	Megyei Hivatal szervei, civil-szervezetek, oktatási intézmények, idegenforgalmi vállalkozók, helyi lakosság.
Indoklás	A látnivalók megtekintése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap az élmény megszerzése, így a digitális anyagok élményeket nyújtó digitális eszközök egészítik ki. Kárpátalján vannak már kezdeményezések, de nem kidolgozott a módszer.
A projekt rövid bemutatása,	- Az e-turizmus vagy digitális turizmus idővel kiegészült az idegenforgalom speciális tevékenységeivel is. Ilyenek az

megvalósítható intézkedések felsorakoztatása	utazásszervezők, utazási irodák és idegenforgalmi szakterületek virtuális térben való megjelenései. - Nagyon fontos, hogy minél kreatívabban mutassa be egy turisztikai vállalkozó a térséget és a benne rejlő látnivalót. Így feladatuknak kell tekinteni, hogy megjelenjenek több közösségi oldalon és bekapcsolódjanak a digitális marketing körforgásába. - Kárpátalja látnivalóit Facebook, TikTok és Instagram oldalakon és YouTube csatornán érdemes és szükséges bemutatni. Annak érdekében, hogy elérjen nagyon sok helyre és emberhez az információ. - A megyének szorgalmaznia, illetve támogatnia kellene a virtuális valóság megteremtését egyes történelmi desztinációkon (pl. Huszit- várrom, Vereckei-hágó: a magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe, ruszinok régi élete stb.) - Be kellene vezetni a Big Data oktatását megfizethető áron. Melynek leegyszerűsített jelentése a nagy mennyiségű, nagy sebességgel változó és nagyon változatos adatok feldolgozásáról szól (HTTPS://WWW.ORACLE.COM/BIG-DATA/WHAT-IS-BIG-DATA/). - Egy szervezet által (akár a KTTM) meghatározni azokat minimális élménynyújtási, információ átadási feltételeket, melyet egy kárpátaljai magyar idegenvezetőnek nyújtani kell munkája során. - Idegenvezetői leírást készíteni számukra, online felületen. - A digitális eszközökkel való élménynyújtás lehetőségeit EU-s pályázati úton is meg lehetne szerezni.
A projektek teljesítésének várható eredményei	Elégedettebb turistacsoport, Kárpátaljáról és a magyarlakta régióról való pozitív kép festése. Felzárkózás lehetősége. Alkalmazkodás a változó kihívásokkal szemben.

Saját szerk. 2022

A felvázolt célok megvalósítása nagy előrelépést jelentene a magyarlakta régiónak és egyben Kárpátaljának, mind turisztikai, mind gazdasági szempontból. Érdemes lenne a cselekvési programokat politikai vezetőknek megfontolni, és lehetőségeikhez mérten megvalósítani.

Következtetések

A szekunder vizsgálati eredményei alapján az alábbi következtetéseket vontam le:

→ Kárpátalja kimagasló természeti és ember alkotta erőforrásokkal rendelkezik, amelyek többsége az állam negatív gazdasági helyzete miatt potenciális vonzerőként van jelen.

→ A megyében több, mint 100 nemzetiség él, melyek közül a magyarság a második legnagyobb aránnyal képviselteti magát. Ezáltal (is) színes és egyedi kultúrával rendelkezik a régió.

→ A turisztikai termékek közül az egészség- és a gyógyturizmus, amely teljes értékű termékként funkcionál Kárpátalján, de ezenkívül a vidékkel foglalkozó szerzők három-négy működő turisztikai terméket tartanak számon: jelentős a síturizmus, a bakancsos turizmus és a falusi turizmus szerepe is.

→ Kárpátalja turizmusát érintő tervezetek jelen vannak ukrán és magyar oldalról egyaránt. A legfrissebb fejlesztési tervezet a 2021-23-mas Kárpátaljára vonatkozó turisztikai és üdülőhely-fejlesztési program, melynek megvalósítására a 15,5 millió hrvnya összeget jelölt ki a megyei költségvetés.

→ 2020-elején kibontakozó COVID-19 vírus felbecsülhetetlen gazdasági károkat okozott globális szinten, hatására mélyrepülést élt meg a turizmus. Napjainkban a javulás és a forgalomnövekedés helyreállása észlelhető.

→ 2021-es év sikeresnek vélhető a pandémia csillapodásával növekedett a turizmusból származó bevétel. Ugyanebben az évben az állam 100 millió UAH-t szánt az állami költségvetésből Ukrajna turisztikai potenciáljának feltárása céljára.

→ A COVID-19 vírus okozta negatív hatásaiból épp kifelé lábaló ukrain turizmus újabb akadállyal került szembe, méghozzá egy váratlan háború sújtotta az országot. A tragikus esemény 2022. február 24-én vette kezdetét.

A primer kutatás által a prominens személyek véleménye alapján kapott eredmények:

→ Eltekintve a jelenlegi járványhelyzettől Kárpátalja turizmusát pozitívan értékelték a prominens személyek.

→ A megkérdezettek a megyét természeti- és kulturális erőforrással gazdag régiónak tekintik.

→ Átrendeződés folyamata várható és van jelen az élet minden színterén.

→ Kárpátalja turizmusa két aspektusból közelíthető meg: Ukrajna megyéihez viszonyítva, illetve az EU-s országok turizmusának szintjéhez mérve. Ebből kifolyólag a fejlesztési lehetőségek irányát sem mindegy milyen nézőpont alapján állapítjuk meg.

→ A COVID-19 vírus következtében egy ideig csak belföldi turistákra számíthat a megye idegenforgalma.

→ A belföldi turisták számára a prominens személyek véleménye alapján Kárpátalján a következők jelentik a vonzerőt: útlevél nélküli „Európa”, vendégszeretet, multikulturalizmus, gasztronómia, erdők, vizek és gyógyvizek.

→ A járványhelyzet alatt az alábbi tényezők értékelőtek fel: család, biztonság, egészség, természet. A turizmusban tevékenykedőknek ezekre az összetevőre kell nagyobb figyelmet fordítani.

→ A helyi turizmussal foglalkozó szervezeteknek célszerű lenne a megye vonzerőire alapozva Kárpátalja brandjét kialakítani.

→ A falusi turizmus a pandémiás időben is végezhető a megfelelő szabályok betartásával. Érdekes lenne teljes értékű turisztikai terméké fejleszteni és helyi, autentikus programlehetőséget kínálni a turistáknak a magyarlakta területeken: hímzés, lekvárfőzés, szekérrel való túrázás, helyi néptánc stb.

→ Tizenegy központi problémát sorolhatunk fel, melyek negatívan hatnak a helyi turizmus fejlődésére: az infrastruktúra hiányosságai, a nem megfelelő turizmusirányítás, a határátkelő helyek lassú forgalma, a hulladékok kezelés megoldatlansága, a munkaerő és szakképzettség hiánya, az idegennyelvtudás hiánya, nincs a megyének egységes turisztikai brandje, az adathiány, a minőségi problémák, illetve a vendéglátó egységek egy bizonyos célközönségre való fókuszálása. Ezek helyrehozása legtöbb esetben az állam kezében van.

→ A globális politikai és biztonságpolitikai helyzet változására, a technológiai kihívásokra, a digitalizált életmód hatásaira, illetve az élménykeresésre, az érzelmek, az autentikus elemek felértékelődésére kell nagyobb figyelmet fordítani a kárpátaljai magyarlakta térség turizmusának a változó nemzetközi trendek közül.

A kérdőíves felmérés eredményei:

→ A válaszadók többsége a Kijev és környékéről, valamint Harkiv megyéből érkezett Kárpátaljára, döntően családtaggal, leginkább nők és gyerekek.

→ Az eredmények azt mutatják, hogy közel 12%-uk úgy gondolja lehetséges, hogy Kárpátalján marad, ők bővíthetik a megye potenciális munkaerőjét. Míg a többség addig szeretne a megyében tartózkodni, míg a háború véget nem ér (8. ábra), 10% pedig csak átutazóban van.

→ A válaszadók pozitív véleménnyel vannak a megyéről. Döntő többségük békés, nyugodt helyszínnek véli csodálatos környezeti értékekkel párosulva: hét vonzerő került kiemelésre, de sokak számára ismeretlen térség.

→ Az eredmények tükrében megállapítható, hogy elsősorban a hegyi túrák, majd a felfedező utazások (pl. Kárpátalja várainak megismerése), és a kárpátaljai városok megismerése modern/innovatív módszerekkel keltette fel az érdeklődésüket. Szívesen kipróbálnák a falusi elsősorban ruszin, majd magyar vendéglátást. Továbbá érdemes lenne tematikus gasztorúákat is kialakítani, amely kárpátaljai ízek világába nyújt betekintést a turista számára. Illetve a megye gazdag vízhálózata idegenforgalmi hasznosra is javasolt.

Az elvégzett kutatások alapján kidolgozásra került **egy elképzelt célszerkezetet turizmusfejlesztés tekintetében**, melynek megvalósításával pozitív változást idézhetnénk elő a megyében és a magyarlakta régióban egyaránt.

→ Jövőbeli célnak a következő került meghatározásra: „Kárpátalja turizmusát az idegenforgalom telített piacának egyedi/felfedezettlen és egyben vonzó desztinációjává varázsolni Európa szinten, fő hangsúlyt helyezve a magyarlakta régióra. Ukrajna TOP

idegenforgalmi területévé alakítani”. Megvalósulása érdekében 4 horizontális (Kárpátalja brandjének megteremtése, problémák csökkentése, együttműködő-ökoszisztéma elérése, fenntarthatóság) és 4 stratégia célt tüntettem fel (infrastrukturális előrelépések, egyedi termékkínálat, kötődés Kárpátaljához az idegenforgalom segítségével, digitális megoldások a turizmusban). A célokhoz 14 fejlesztési prioritás határoztam meg, melyek közül az egyik legfontosabbnak, a megye és legfőképp a magyarlakta területek szempontjából, az egészség- és gyógyturizmus továbbfejlesztését jelöltem meg, mely a háborús traumát megélt nőknek és gyerekeknek nyújtana rekreálódást. A másik pedig a népszerűsítő, CHALLENGE”, amely a közösségi oldalakon Kárpátalját reklámozná és egyben segítené a helyi vállalkozókat.

Az eredmények azt bizonyítják, hogy Kárpátalja és a magyarlakta területek lehetőségekben gazdag régiónak vélhető, amelyet érdemes a turizmusnak is kihasználnia. Szükség van a kitartásra, de elmondható, hogy a prominens személyek még ebben a helyzetben is az idegenforgalomban látják az egyik fő fejlődési lehetőségét.

Összegzés

A dolgozatomban Kárpátalja turizmusfejlesztési lehetőségeivel foglalkoztam, melyet az ágazatban dolgozó és azt meghatározó személyekkel készített mélyinterjúk segítségével, szakirodalommal, kérdőívezessel is igyekeztem megvizsgálni és alternatív megoldásokat keresni.

A munka két szempontból is aktuális. Egyrészt, az idegenforgalom népszerűsége és a benne rejlő hatalmas lehetőségek indokolják. Másrészt, a turizmust már számos regionális vagy világméretű válság érte, ellenben hosszabb-rövidebb intervallum után mindig talpra állt. Ugyanilyen válság a 2019-ben Kínából induló COVID-19 világjárvány is, mely megjelenésével nemcsak a világ gazdaságát sújtja, hanem ismét kihívás elé állítja az idegenforgalom szereplőit is. Ennek a váratlan helyzetnek a következményeként jól megfigyelhető már rövidtávon is a globális idegenforgalom addig felfelé ívelő mutatóinak a mélyrepülése, továbbá az egész ágazat sebezhetősége. Így jutunk el Kárpátalja turizmusához is, amely jelenleg a 2022. februárjában kitört orosz-ukrán háború miatt újabb válságot él át, a dolgozatom tükrében külön aktualitást nyert.

A munkám három fejezetből épül fel. Területi értelemben elsősorban Kárpátalját érinti, azon belül gyakran a magyarok által lakott térség kérdéseire fókuszál. Ugyanakkor fontos részt kapott a nemzetközi turizmus trendjeinek és a COVID-19 világjárvány hatásainak a vizsgálata, valamint az ország életét jelenleg erőteljesen súlytó orosz-ukrán háború.

A feltárt eredményeket primer (kvalitatív és kvantitatív) és szekunder kutatási módszerrel értem el. Elsőként a megye meglévő erőforrásait és turisztikai vonzerőit mértem fel szakirodalmi források alapján (első fejezet), majd egészítettem ki azokat a prominens személyek véleményével.

A második fejezetben a különböző kutatásaim egymásra épülő eredményeivel találkozhat az olvasó. Nagy teret kapott a mélyinterjúk készítése során a COVID-19 járvány és annak hatása. Ennek alapján a primer kutatás eredményei olyan szakvélemények széles tárházát sorakoztatják fel, amelyek a pandémia jelenlétében a turizmus helyzetével és fejlesztésével kapcsolatosak a régió életére nézve. A kutatásból is kiderül, hogy az egészség, biztonság, család és természet tényezők felértékelődésére érdemes figyelmet fordítani a turizmus ágazatában is.

A dolgozatom céljai közt szerepelt a turizmusfejlesztési lehetőségeinek kidolgozása. Megszólaltattam azokat a meghatározó személyeket, akik hatással és rálátással bírnak Kárpátalja turizmusára, továbbá összegyűjtöttem az általuk tett ajánlásokat és javaslatokat, amelyek a kialakult helyzetben segítséget tudnak nyújtani az idegenforgalomban tevékenykedők számára.

Több aspektusból vizsgáltam a régió turizmusát és azokat a nehézségeket, amelyekhez alkalmazkodnia kell. Felsorakoztattam azokat a pozitív és negatív tényezőket, amelyek a terület idegenforgalmára hatást gyakorolnak. A kutatási eredmények arról tanúskodnak, hogy a térségben továbbra is érdemes a turizmusfejlesztéssel foglalkozni.

A dolgozatban helyt kapott egy kérdőíves kutatás, melynek segítségével a háborús helyzet következtében vidékünkre érkezett személyek véleményét, helyzetét tártam fel.

Ezen esetben ugyanis számolnunk kell a megye potenciális idegenforgalmi résztvevőinek gyökeres változásával, a jelentkező új igényekkel, esetleg a munkaerő-állomány változásával.

A munka eszenciájaként a harmadik fejezetben felállítottam egy célszerkezetet, mely az kutatási eredmények alapján Kárpátalja, azon belül a magyarlakta régió megfelelő turizmusfejlesztési stratégiája lehetne. Megfogalmazásra került négy horizontális (brand kialakítás, fenntartható ökoszisztéma, probléma csökkentés, fenntarthatóság) és négy stratégiai cél (infrastrukturális előrelépés, egyedi termékkínálat, kötődés Kárpátaljához az idegenforgalom segítségével, digitális megoldások a turizmusban), hozzájuk pedig 14 cselekvési prioritást dolgoztam ki, melyek közül az egyik legfontosabbnak az egészség- és gyógyturizmus továbbfejlesztését tartom, mely a háborús traumát megélt nőknek és gyerekeknek nyújtana rekreálódást, gyógyulási lehetőséget. A másik pedig a népszerűsítő „CHALLENGE”, amely a közösségi oldalakon Kárpátalját reklámozná és egyben segítené a helyi vállalkozókat.

Összeségében elmondható, hogy vidékünk kitűnő természeti és kulturális erőforrásokkal rendelkezik. A kialakult helyzetben sem célszerű az említett pozitív tulajdonságokat és a bennük rejlő kiaknázatlan potenciált szem elől téveszteni, mivel a turizmus hosszabb távon továbbra is hozzájárulhat a régió nehéz gazdasági helyzetének javulásához és nem utolsósorban a szülőföldön való maradásához. Úgy vélem meg kell mutatni az itt élő fiataloknak milyen erőforrásokkal rendelkezik Kárpátalja, mielőtt elhagynák az országot.

Felhasznált irodalomjegyzék

1. BACSÓ R. – BERGHAUER S. – FODOR GY. – GÁL I. – HIDI L. – KÉSZ G. – MOLNÁR J. – PATAKI G. – VIRÁG L.: *Egán Ede-terv – A kárpátaljai magyarság stratégiai gazdaságfejlesztési terve*, Beregszász, 2014.
2. BALEGA SZ. SZ. ET AL. (Балогоб С. С. и друг.) 1983: Szovjet Kárpátontúl.: Советское Закарпатье.) Kárpáti, Uzsgorod, 284 o.
3. BEREGHAUER S. – NAGY O 2013: *Ökoturisztikai lehetőségek Kárpátalján*. In. Acta Beregsasiensis 2013/2. Ungvár-Beregszász, PoliPrint Kiadó. 199-207 o.
4. BERGHAUER S. – FODOR GY. 2018: *Az örökségturizmus helye és jelentősége Kárpátalja idegenforgalmában*. In. Kárpátalja Kollógium – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung Kollégium. Szerk. Molnár E. – Espán M. Antalógia Kiadó, Lakitelek 2018. pp. 291-298.
5. BERGHAUER S. – SASS E. (SZERK.) 2019: *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája*. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. Gáborprint, Beregszász.
6. BERGHAUER S. – SASS E. – TARPAI J. – TÓTH A. 2020: *A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrások Kárpátalján*. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok. 2020. V. évfolyam 3. szám. DOI: 10.15170/TVT.2020.05.03.04.
7. BERGHAUER S. – TÓTH A. 2019: *Kereskedelmi szálláshelyek*. In SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): *Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése*. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. Beregszász, Gaborprint, pp.16-17.
8. BERGHAUER S. 2010: Turizmus Kárpátalján. In: Modern Geográfia, 2010. 2. szám, 23p. http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2012/02/berghauer_sandor_2010_2.pdf
9. BERGHAUER S.– FODOR GY. (2014): Touristic Heritage in Little-Europe. Preliminary Research of Heritage Tourism in Transcarpathia. By support of the Hungary–Slovakia–Romania–Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013, within the confines of the project with identification number HUSKROUA/1101/067 “Touristic heritage in Little-Europe”, 2014. – 52 c
10. BODNAR, V., (SZERK.) (БОДНАР, В., (РЕД.)) 1987: *Природні багатства Закарпаття (Kárpátalja természeti kincsei)*, Ужгород, Карпати.
11. BOTLIK J.–DUPKA GY. 1991: *Ez hát a hon...* Mandátum–Universum, Budapest–Ungvár pp. 13-21.
12. CSERNICKÓ I. – HIRES-LÁSZLÓ K. – KARMACSI Z. –, MÁRKU A. – MÁTÉ R. – TÓTH-OROSZ E (2021).: *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület. pp. 112–143.
13. CSERNICKÓ I. – SOÓS K. 2002: *Kárpátalja*. In: Szabó A. – Bauer B. – Laki L. – Nemeskerti I. (szerk.): Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. pp. 91–110.
14. DESCHMANN A. 1990: *Kárpátalja műemlékei*. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 230 o.
15. EZÜST FÖLD - KÁRPÁTALJA/ СРІБНА ЗЕМЛЯ - ЗАКАРПАТТЯ 2006: Тематичний випуск. – Краєзнавство/ Tematikus kiadás – Országismeret. Географія./Földrajz Turizmus/Turizmus . № 39-40.

16. Fodor Gy. 2019: Kárpátalja általános jellemzése. In: Berghauer S. – Sass E. (szerk.) 2019: A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégia. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Beregszász pp. 8-10.
17. GONDA T. 2016: *A turisztikai termékfejlesztés alapjai*. Felelő kiadó: PTE KPVK, Copyright.
18. HANUSZ Á. (2008): *Határon átnyúló turisztikai kapcsolatok a Felső-Tisza mentén*. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen pp. 509–513.
19. IZSÁK T. 2009A: *Természetvédelmi területek*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 154–158.
20. JANDALA CS. – GÁL P. Z. – BÖRÖNCZI L. – DARÁZS F. 2021: *A turizmus fenntarthatósága a pandémia után*. In: Obádovics Cs. – Resperger R –Széles Zs. szerk. 2022: *Pandémia – Fenntartható Gazdálkodás Környezettudatosság*. Konferenciakötet. Sopron Egyetemi Kiadó, pp. 96-107.
21. JUDITH L. HERMAN 2019: *Trauma és gyógyulás*. Háttér Kiadó kft.
22. KARMACSI Z. – SASS E. 2019A: *Kárpátalja falusi turizmusa civil szervezetek vezetői, falusi turizmussal foglalkozó szervezők szemszögéből*. In SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): Kárpátalja magyar lakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló. Beregszász, pp. 41–46. (kézirat).
23. KOLOZSVÁRI I. – HADNAGY I. – CSOMA Z. – KOHUT E. (2020): *Módszertani kézikönyv a kárpátaljai környezettudományi terepgyakorlathoz*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Fodor István Kutatóközpontjának, valamint a Biológia és Kémia Tanszékének a tudományos-módszertani kiadványa
24. Kovács E. 2021: *Nemzetiségek, felekezetek*. IN. TARPAI J. (SZERK.): Kárpátalja magyar szemmel. Beregszász – Ungvár, Shark Kft.
25. Kovács J. 1990: *Fatemplomok Kárpátalján*. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest.
26. KOVÁCS S. 1999: *Kárpátaljai útravaló*. Püski Kiadó, Budapest, 180 p.
27. MOLNÁR D. I. 2018: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Kalligram, Budapest, 182 o.
28. MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2002: *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai*. Internetes publikáció In: <http://www.lhrrf.org/kmtf/index1.htm> (letöltés ideje 2021).
29. MOLNÁR J. 2009 A: *Vallási megoszlás*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 207–209.
30. MOLNÁR J. 2009 B: *Éghajlati viszonyok. Vízrajzi adottságok*. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, pp. 123–140.
31. PAPP F. (1939): *A hazatért Felvidék és Kárpátalja gyógyforrásai és gyógyfürdői*. Földtani Értesítő 3. sz., Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest, pp. 87–96.
32. POP, SZ. (ПОП, С.) (2003): *Природні ресурси Закарпаття (Kárpátalja természeti erőforrásai)*, Ужгород, ТОВ «Спектраль».
33. RADVÁNSZKY B. – SASS E. 2009: *Kárpátalja idegenforgalmának természeti alapjai*. In: TÓTH J. – AUBERT A. (szerk.): A Kárpát-medence és etnikumai. Tanulmánykötet Pozsár Vilmos tiszteletére. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 51–65.
34. RAFFAY Z. 2020: *A COVID-19 járvány hatása a turisták fogyasztói magatartásának változására*, Pécs. Internetes publikáció: https://ktk.ptk.hu/sites/ktk.ptk.hu/files/images/008_A%20COVID-

[19%20jarvany%20hatasa%20a%20turistak%20fogyasztoi%20magatartasanak%20valtozasar a.pdf](#)

35. SANDOR, F. (2010): Turizmus. in: FEDINEC CS. – VEHES M. (SZERK.): *Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató intézete, Budapest-Ungvár, pp. 401-404.

36. SASS E. – BARTFAI E. GY. – ANGLER K. 2017: *A kárpátaljai borturizmus helyzete és fejlesztésének lehetősége*. In: Borászati Füzetek XXVII: (1) pp. 30-34.

37. SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.) 2019: *Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése*. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. Beregszász, Gaborprint.

38. SASS E. 2012: *A falusi turizmus helyzetének bemutatása a Beregszászi járás vendéglátói körében végzett kérdőíves felmérés alapján*. Elhangzott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Öregdiák Szövetsége I. Tudományos Konferenciáján, „Főiskolai végzősök és a tudományos utánpótlás”. Beregszász, 2012. november 21. Előadás, (pdf formátum) 27 o.

39. SASS E. 2016: *Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján*. In Jászberényi M. – Zátori A. – Ásványi K. (szerk.): *Fesztiválturizmus*. Akadémia Kiadó Zrt., Budapest, pp. 368–372.

40. Sass E. 2019: *A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei*. PhD értekezés, Pécs pp. 30-60.

41. SASS E. 2019: Falusi vendéglátók. In SASS E. – BERGHAUER S. (szerk.): *Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése*. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. Beregszász, Gaborprint, pp. 39-47.

42. SZILÁGYI ZS. – SASS E. – GÖNCZY S. 2006: *Kárpátalja mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat*. A iii. magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, Kiadja: mTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, CD-rom.

43. TARPAI J. 2013: *Természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre*. PhD értekezés, Pécs pp. 23-36; 103-106.

INTERNETES FORRÁSOK:

1. <https://decentralization.gov.ua> Децентралізація дає можливість (letöltés ideje 2021).

2. <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196122.html> A járások létrehozásáról és megszüntetéséről szóló rendelet, 2020 (letöltés ideje 2020).

3. <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/turyzm-i-rekreatsiya/> Turizmus és rekreáció (letöltés ideje 2021).

4. <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/> Kárpátalja – adminisztratív rész (letöltés ideje 2021).

5. <https://eganede.com/?q=node/75> (letöltés ideje 2020).

6. <https://www.nnk.gov.hu/index.php/koronavirus-tajekoztatok> (letöltés ideje 2021)

7. <https://covid19.who> (LETÖLTÉS ideje 2021).

8. <https://koronavirus.gov.hu/hirek> (letöltés ideje 2022).

9. https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/travel-during-coronavirus-pandemic/eu-helps-reboot-europes-tourism_hu Az EU segítséget nyújt az európai turizmus újraindításához. (letöltés ideje 2021).
10. https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/public-health_hu Népegészségügy (letöltés ideje 2021).
11. <https://www.tourism.gov.ua/> Állami turisztikai fejlesztési ügynökség (Державне агентство розвитку туризму (letöltés ideje 2021).
12. <https://urbact.eu/urbact-magyarorszagom> (letöltés ideje 2021).
13. <https://www.bbc.com/news/explainers-55718553> Vakcina útlevelek (letöltés ideje 2021).
14. <https://mtu.gov.hu/documents/prod/Covid-19-kezikonyv-szallashelyek.pdf> Magyar Turisztikai Ügynökség: COVID-19 kézikönyv szálláshelyek és vendéglátóipari egységek részére, 2020. május 4. (letöltés ideje 2021).
15. <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19> (letöltés ideje 2021).
16. <https://www.unwto.org/healing-solutions-tourism-challenge> (letöltés ideje 2021).
17. <https://hatartalanul.net/?fbclid=IwAR2BIkt7TuWUCd1mLiW5Z2kWBReOxTG5SmsKbKKvrJxn6EQOVcupVj7NS4w> (letöltés ideje 2021).
18. <https://www.oracle.com/big-data/what-is-big-data/> (letöltés ideje 2022).
19. https://www.kmtt.org/index.php?op=category&c=Falusi_vend%C3%A9gh%C3%A1lak (letöltés ideje 2021).
20. https://www.kmtt.org/index.php?op=category&c=Magyar_Konyha_Hete (letöltés ideje 2021).
21. <https://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?ukrajna> (letöltés ideje 2022).

TÖRVÉNYEK, RENDELETEK:

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> *Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvény* (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад») (letöltés ideje 2021).
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> *A járások létrehozásáról és megszüntetéséről szóló rendelet* (Про утворення та ліквідацію районів) (letöltés ideje 2021).
3. <https://ips.ligazakon.net/document/view/za150220?an=1> *Kárpátaljára vonatkozó turisztikai és üdülõhely-fejlesztési program 2016-2020* (Про Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016 - 2020 роки) (letöltés ideje 2022).
4. <https://oda.carpathia.gov.ua/dokument/pro-programu-rozvytku-turyzmu-i-kurortiv-u-zakarpatskiy-oblasti-na-2021-2023-roky> *Kárpátaljára vonatkozó turisztikai és üdülõhely-fejlesztési program 2021-2023* (Про Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки) (letöltés ideje 2022).
5. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775 *Törvény a 2022-es év állami költségvetésének projektjére* (Проект Закону про Державний бюджет України на 2022 рік) (letöltés ideje 2022).

6. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> *Ukrajna 2019-es nyelvtörvénye* (Про забезпечення функціонування української мови як державної) (letöltés ideje 2021).

STATISZTIKÁK:

1. <https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/> Державна Служба Статистики України 2019: Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році, Статистичний збірник. Київ (letöltés ideje 2021).
2. <https://zak.tax.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/mistsevi-podatki-ta-zbori/turistichniy-zbir/> Turisztikai adók (Туристичний збір) (letöltés ideje 2022).
3. <https://covid19.who.int/> (letöltés ideje 2021).
4. <https://news.google.com/covid19/> (letöltés ideje 2021).
5. <https://www.gavi.org/covid19> (letöltés ideje 2021).
6. <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (letöltés ideje 2022)

FOLYÓIRATOK, CIKKEK:

1. <https://kiszor.net/2018/05/31/mi-a-helyzet-nemzeti-parkjainkkal/> Mi a helyzet a nemzeti parkjainkkal? (letöltés ideje 2021).
2. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3038837-karantin.html> (letöltés ideje 2021).
3. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2825898-v-ukraini-prezentuvali-doroznu-kartu-rozvitku-sferi-turizmu.html> (letöltés ideje 2021).
4. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51871165> (letöltés ideje 2021).
5. <https://ajtk.hu/hu/beszamolok/kina-a-jarvany-utan> (letöltés ideje 2021).
6. <https://novekedes.hu/elemezsek/tobb-fronton-is-sikeress-volt-az-ukrain-ellentamadas-terkepen-az-ukrain-haboru> (Térképen mutatjuk, hogy áll most az ukrán háború) (letöltés ideje 2022).
7. <https://hu.euronews.com/2022/03/08/karpataljan-lelt-menedekre-az-ukrainai-haboru-elol-menekulo-arvak-egy-csoportja> (letöltés ideje 2022).
8. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/03/a-haboru-atrazolta-karpatalja-etnikai-terkepet> (letöltés ideje 2022).
9. <https://www.karpatinfo.net/2022/3/6/bemutatjuk-karpataljai-markacsaladot-birta-sandor-diszkeresz-200056199> (letöltés ideje 2022).

Ábrák jegyzéke

1. ábra. Kárpátalja új közigazgatási felosztása	8
2. ábra. Kárpátalja domborzata.....	9
3. ábra. Kárpátaljai magyarok által szervezett fontosabb fesztiváljai.....	14
4. ábra. A COVID-19 járvány alatt felértékelődött tényezők együttese	23
5. ábra. Kárpátalja turizmusát visszahúzó negatív tényezők	26
6. ábra. Ukrajna háborús övezeteiből Kárpátaljára menekülő válaszadók területi eloszlása (lakhelyük alapján)	29
7. ábra. A válaszadók hazatérési szándéka a háború befejeztével.....	30
8. ábra. Kárpátalja fontosabb vonzerői a belföldi turisták véleménye alapján	31
9. ábra. A válaszadók érdeklődésének szintje a különböző idegenforgalmi programok tekintetben Kárpátalján	32
10. ábra Regionális turizmusfejlesztési stratégia célszerkezete Kárpátalja megyére vonatkozóan	33

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. Az első stratégiai cél prioritásainak ismertetése	35
2. táblázat. A második stratégiai cél prioritásainak ismeretése	39
3. táblázat. A harmadik stratégiai cél prioritásainak ismertetése	41
4. táblázat. A negyedik stratégiai cél prioritásainak ismertetése	45

Mellékletek

1. számú melléklet – Interjú kérdések a pandémia következtében

1. Az Ön véleménye szerint meddig fog tartani Ukrajnában a COVID 19?
2. Milyen időintervallumig várható az utóhatása? Talán átrendeződés várható?
3. Kárpátalja turisztikai központnak számít Ukrajnában, Ön szerint mennyire hatott a járvány a megye turizmusára. Értékelje a megye idegenforgalmát.
4. Értékelje, hogy speciálisan a magyarlakta területek vagy magyar vonatkozású desztinációk turizmusára mennyire van hatással a járvány?
5. Hogyan lehetne az adott gazdasági válságban helytállni a már működő turisztikai desztinációknak?
6. A tavalyi prominens felmérés alapján Kárpátalja turizmusa Ukrajna turizmusához képest kiválónak bizonyult, míg a nemzetközi (pl. Magyarország) idegenforgalomhoz képest elég elmaradottnak tekinthető. A járványügyi helyzet ezeken az eredményeken változtatott-e?
 - Értékelje 1-től 5-ig terjedő skálán, vidékünk turizmusát Ukrajna turizmusához viszonyítva.
 - Értékelje 1-től 5-ig terjedő skálán, vidékünk turizmusát Magyarországhoz (EU) viszonyítva.
7. Nevezze meg Kárpátalja 3 legfontosabb vonzerőjét, amely a belföldi turistákat utazásra motiválja.
8. Nevezze meg Kárpátalja magyarlakta területeinek vonzerőjét, amely az ukrán turistákat motiválja.
9. Milyen meglévő erőforrást lehetne fejleszteni Kárpátalján, hogy a belföldi turizmust fellendítsük ebben a kialakult helyzetben.
10. Véleménye szerint a járvány ideje alatt van-e olyan tényező, ami felértékelődött Kárpátalja turizmusában?
11. Kilenc központi probléma került felsorolásra a tavalyi évben, melyek negatívan hatnak a turizmusunk fejlődésére: az infrastruktúra hiányosságai, a határátkelő helyek lassú forgalma, a hulladék kezelés megoldatlansága, a munkaerő és szakképzettség hiánya, a megye egységes turisztikai arculatának hiánya, az adathiány, a helyi turizmusirányítás, illetve a vendéglátó egységek egy bizonyos célközönségre való fókuszálása. Ön még kibővítené valamilyen problémával? Vagy esetleg elvenne belőlük?
12. A megalakulandó/ megalakult kistérségek mennyire hathatnak pozitívan vagy negatívan turizmusunkra? Szó lehetne esetleges kistérségi turisztikai desztinációk brendjének kialakulásáról.
13. A kistérségek meglétével nagyobb figyelmet kaphat-e a turizmus?
14. Véleménye szerint milyen szinten alapozhatunk külföldi vendégekre?
15. Kárpátalja magyarlakta területének legfontosabb attrakciói közzé a következőket sorolták a tavalyi felmérés alapján: munkácsi vár, Turul-émlékmű Tiszaújlaknál, Vereckei hágó és szoros, Beregszász, Dédai-tó, Visk. A jelenlegi helyzetben ugyanezeket emelné ki? És melyik véleménye szerint a 3 legfontosabb?